

พินพาพิลาปสูตร*

อาจารย์ รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล**

บทนำ

เนื่องจากผู้เขียนและคณะได้มีโอกาสทำการสำรวจและจัดทำทะเบียนเอกสารในหอไตรวัดเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม ตามโครงการสำรวจวรรณกรรมท้องถิ่นของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ในการสำรวจครั้งนั้นได้พบเอกสารหลายชิ้นที่มีประโยชน์ต่อการศึกษาวรรณคดีบาลีในประเทศไทย เช่น รัสวาทินิซึ่งระบุศักราชจารึกว่าฉบับในหอสมุดแห่งชาติ และ โลกนัยชาดก ซึ่งมีความพิเศษกว่าโลกนัยชาดกที่พบในฉบับอื่นกล่าวคือโลกนัยชาดกต้นฉบับใบลาน เลขทะเบียน สศ.ยศ. 202 ระบุศักราช พ.ศ.2298 และฉบับสมุดไทยขาว อักษรไทยย่อ ภาษาบาลี-ไทย เอกสารบางชิ้นซึ่งถือว่าเป็นเอกสารหายาก แม้ในหอสมุดแห่งชาติก็มีอยู่ฉบับเดียวคือ จันทสุริยคติที่ปีที่ซึ่งฉบับที่พบที่หอไตรวัดเขายี่สารได้คัดลอกจากฉบับหลวงอีกที บางคัมภีร์ก็เกิดความสนใจส่วนบุคคลจึงได้ทำการศึกษาเนื้อหาในคัมภีร์นั้นเช่น คัมภีร์มหาวงส์ ซึ่งผลจากการศึกษาพบว่าต้นฉบับคัมภีร์มหาวงส์ที่วัดเขายี่สารเป็นคัมภีร์มหาวงส์ที่มีข้อความบางข้อความที่นำมาจากจากคัมภีร์วังสัทธูปกาสิณีฎีกามหาวงส์เข้ามาแทรก และคัมภีร์มหาวงส์สำนวนแปลในสมัยรัชกาลที่ 1 ของพระยาธรรมปรีชา(แก้ว) ได้แปลแบบเสริมข้อความ โดยเฉพาะปริจเฉทที่ 1-5 มีการเสริมข้อความจากคัมภีร์วังสัทธูปกาสิณีฎีกามหาวงส์¹ และในครั้งนีผู้เขียนจึงนำเสนอพินพาพิลาปสูตร

พินพาพิลาปสูตรที่พบในหอไตรวัดเขายี่สารเป็นเอกสารใบลานจาร ไม่ปรากฏผู้ประพันธ์และสถานที่ประพันธ์ เนื้อหามีความยาวจบใน 1 ผูก จากการสำรวจพบว่าที่หอไตรวัดเขายี่สารมีพินพา

* บทความปรับปรุงจากพินพาพิลาปสูตรที่ตีพิมพ์ในหนังสือ สังคม ชุมชน และวัฒนธรรมเขายี่สาร กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร . 2545.

** อาจารย์ประจำคณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์

¹ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับการสำรวจเอกสาร การทำทะเบียนเอกสารและความรู้จากการศึกษาเอกสารได้ใน เอกสารประกอบการเสวนาเรื่อง งานสำรวจข้อมูลเอกสารท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. 2544. สังคม ชุมชน และวัฒนธรรมเขายี่สาร กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร . 2545. และ ดำรงวิชาการ กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร , 2545.

พิลาปสูตรจำนวนทั้งสิ้น 6 ผูก แบ่งเป็นฉบับแปล 5 ผูกในแต่ละผูกจะขึ้นต้นด้วยปณามคาถา 1 บท และต่อด้วยประโยค “เอวี่ เม สุตฺต” ซึ่งจะเป็นคำพูดของพระอานนทเถระที่ปรากฏในคัมภีร์สุดตันตปิฎกและคัมภีร์ที่ประพันธ์เลียนแบบคัมภีร์สุดตันตปิฎก จากนั้นจึงเป็นพุทธประวัติอย่างย่อเริ่มตั้งแต่การเสด็จออกมหาภิเนษกรรมจนถึงเสด็จเข้าสู่กรุงกบิลพัสดุ์ และพรรณนาถึงการเสด็จโปรดพระนางพิมพาเทวี แต่ในส่วนของฉบับภาษาบาลีซึ่งพบอยู่ 1 ผูก จะขึ้นประโยค “เอวี่ เม สุตฺต” เหมือนในฉบับแปล จึงเริ่มต้นเรื่องเป็นพุทธประวัติตอนที่พระพุทธเจ้าได้รับปัจฉิมบิณฑบาตรแล้วพระตถาคตทรงแหวะพักระหว่างทางที่กกุณฑิ ถ้าเป็นพุทธประวัติพระพุทธเจ้าจะต้องเสด็จไปที่กุสินาราเพื่อที่จะเสด็จดับขันธมหาปรินิพพาน แต่ในพิมพาพิลาปสูตรกลับดำเนินเรื่องว่าพระพุทธเจ้าเสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ จากนั้นจึงดำเนินเรื่องเหมือนในฉบับแปล

ก่อนที่จะมีการทำการสำรวจและการทำงานทะเบียนเอกสาร พิมพาพิลาปสูตรแต่ละผูกจะกระจัดกระจายปะปนอยู่ในเอกสารเรื่องอื่นๆ แต่หลังจากการสำรวจและการทำงานทะเบียนเอกสารทั้งหมดในหอไตร จึงได้ทำการรวบรวมพิมพาพิลาปสูตรทั้งหมดให้อยู่ในมัดเดียวกัน โดยมีเลขทะเบียนคือ สส.ยส.332 ซึ่งต้นฉบับที่นำมาทำการศึกษาและการปริวรรตในครั้งนี้ เป็นฉบับอักษรขอม-ภาษาบาลี มีจำนวน 29 หน้าลาน ในแต่ละหน้าลานมีอักษร 5 บรรทัด เหตุที่นำฉบับอักษรขอม-ภาษาบาลีมาทำการศึกษาซึ่งทั้งๆที่มีอยู่ฉบับเดียว เพราะการศึกษาเปรียบเทียบการให้อิทธิพล การหาแหล่งที่มา รวมถึงการวิวัฒนาการทางโครงสร้างเรื่อง ถ้าใช้ฉบับสำนวนแปล จะทำการศึกษาได้ยาก เนื่องจากการแปลภาษาบาลีในประเทศไทยมีอยู่หลายประเภทเช่น แปลโดยอรธ แปลโดยรูปพยัญชนะ แปลยกศัพท์และแปลเสริมข้อความ จึงทำให้ไม่สามารถมองเห็นถึงโครงสร้างดั้งเดิมทางภาษาได้

เรื่องย่อในฉบับภาษาบาลี

ครั้งนั้นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จไปถึงเมืองโกคคนครได้เสวยปัจฉิมบิณฑบาตที่นายจุนทกัมมารบุตรถวาย หลังจากเสวยภัตตาหารแล้ว พระตถาคตก็ทรงบังเกิดพระอาการประชวร ปีกขันทีกาพารลงพระโลหิต พระองค์จึงตรัสกับพระอานนทเถระว่านี่เป็นวิบากกรรมของพระองค์แต่ปางก่อน จากนั้นพระองค์จึงเสด็จไปกกุณฑิ ได้รับสั่งให้พระอานนทเถระไปตักน้ำในกกุณฑิ หลังจากที่พระองค์เสวยน้ำในกกุณฑิก็ได้เสด็จไปยังเมืองกบิลพัสดุ์ พระองค์ได้เสด็จออกบิณฑบาตภายในเมืองกบิลพัสดุ์ทำให้ผู้คนเกิดความโกลาหลด้วยเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกบิณฑบาต พระนางพิมพาเทวีได้ยินเสียงโกลาหลนั้นจึงมีรับสั่งถามว่าเกิดเหตุอันใด เมื่อพระนางทราบว่าเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ

ราชกุมารเสด็จออกบิณฑบาตจึงทรงเยี่ยมพระสีหบัญชรเพื่อทอดพระเนตรพระตลาคตว่าจะทรงพระศิริ
โสมมากน้อยแต่ประการใด พระนางพิมพาทวี้ได้ทรงชี้ให้พระราหุลกุมารทอดพระเนตรพระบิดา
พร้อมทั้งตรีสนรสีหคาลา 10 พระคาลา

ฝ่ายพระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดาทรงทราบว่พระราชโอรสเสด็จออกบิณฑบาตจึงได้เสด็จออก
ไปเพื่อที่จะไปห้ามพระตลาคตกระทำเช่นนั้น โดยที่พระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดาทรงอ้างว่าพระราช
โอรสทรงกระทำเช่นนี้ไม่เหมาะสมกับความเป็นเจ้านายในศากยวงศ์อันเป็นมหาสมมติวงศ์
พระพุทธองค์ทรงตอบว่าพระองค์ทรงประพฤติดำแบบพุทธวงศ์อันเป็นวงศ์ของพระตลาคต จากนั้น
พระพุทธองค์จึงตรัสพระคาลาอันขึ้นต้นว่า “อุตตฺถิเส นปฺมชฺเชยฺย” โปรดพระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดา
เมื่อจบพระคาลาพระเจ้าสุทโธทนะทรงบรรลुพระโสคาบัน แล้วพระเจ้าสุทโธทนะจึงได้ทูลนิมนต์
พระพุทธองค์เสด็จรับภัตตกิจ ณ มหาปราสาท

ครั้นในวันที่ 2 พระพุทธเจ้าเสด็จรับบิณฑบาต ณ พระราชนิเวศน์ เมื่อเสร็จภัตตกิจจึงตรัส
พระคาลาที่ขึ้นว่า “ธมฺมณฺณเรสุจฺริตฺ”² เป็นอาทิ เมื่อจบพระคาลาพระนางประชาบดีกั๊บบรรลु
พระโสคาบัน และพระเจ้าสุทโธทนะบรรลุสัททิกาคามี

ครั้นในวันที่ 3 พระเจ้าสุทโธทนะได้ถวายภัตตอาหารแด่พระพุทธองค์พร้อมด้วยหมู่พระภิกษุ
อันมีจำนวนสองหมื่นเป็นบริวาร ในระหว่างฉันภัตตอาหารพระเจ้าสุทโธทนะ ได้ทรงเล่าว่าเมื่อครั้ง
พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญเพียรทุกรกิริยาได้มีเทวดาองค์หนึ่งมาทูลต่อพระองค์ว่า บัดนี้พระราชโอรส
ของพระองค์ได้สิ้นพระชนม์แล้ว ฝ่ายพระเจ้าสุทโธทนะก็มีได้ทรงเชื่อเทวดาองค์นั้นแต่ประการใด
พระสัพพัญญูจึงตรัสว่าแม้ในกาลก่อนพระองค์ก็มีได้เชื่อตามคำอาจารย์ว่ากระดุกแพะอันนั้นคือ
กระดุกของบุตรตน แล้วจึงตรัสเทศน์เรื่องมหาธัมมपालชาดก³ เมื่อคำพระเทศนาจบพระเจ้าสุทโธทนะ
กั๊บบรรลุนาคามีผล ในขณะที่พระผู้มีประภาคเจ้าเทศนาอยู่นั้นพระนางประชาบดีโคตมีกั๊บบรรคานาง
ในทั้งหลายต่างนั่งฟังพระเทศนา แต่พระเจ้าสุทโธทนะมิได้พระเนตรเห็นพระนางพิมพาทวี้พระสุณิสา
ประทับอยู่จึงรับสั่งให้นางข้าหลวงไปทูลเชิญพระนางพิมพามาเฝ้าพระสวามี

² คาลาบทนี้ บางครั้งจะเขียน “ธมฺมณฺณเรสุจฺริตฺ” แต่บางครั้งก็เขียนว่า “ธมฺมํ จเร สุจฺริตฺ” เพราะผลจากการ
ใช้ไวยากรณ์ของแต่ละคัมภีร์ต่างกัน

³ ในคัมภีร์สัมปิณฑิตมทานิทานได้อธิบายว่าเหตุที่พระเจ้าสุทโธทนะไม่ทรงเชื่อนั้นคำของเทวดานั้น เพราะ
พระเจ้าสุทโธทนะได้เคยฟังคำของพระกาลเทวีลดาบสทำนายว่าพระราชโอรสจะตรัสรู้ได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
แต่ในคัมภีร์สัมปิณฑิตมทานิทานมิได้กล่าวว่พระพุทธเจ้าเทศน์ธัมมपालชาดก

ฝ่ายพระนางพิมพาเทวีเมื่อทอดพระเนตรเห็นนางข้าหลวงที่เข้ามาทูลเชิญเสด็จจึงรับสั่งปรับทุกข์ตัดพ้อพระลัทธิตถกุมารในทันที ฝ่ายนางข้าหลวงจึงทูลว่าพระเจ้าสุทโธทนะมีรับสั่งว่า ขณะนี้พระบรมศาสดารับกิจนิมนต์ในพระราชนิเวศน์ ขอทูลเชิญพระนางเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ด้วยเถิด เมื่อพระนางพิมพาเทวีทรงสดับก็ยิ่งเพิ่มความทุกข์ทวีจึงตรัสว่า ชะรอยพระนางจะเป็นนางกาฬกนิณี ถ้าขึ้นไปเฝ้าก็เกรงว่าจะเสียดพระเกียรติยศแห่งพระราชกุมาร ในกาลก่อนนั้นมีแต่องค์พระสวามีเสด็จมาหา แต่มาบัดนี้พระนางจะกลับต้องเสด็จไปเอง สงสัยว่าพระองค์นั้นจะเป็นนางกาฬกนิณี จึงทำให้พระราชโอรสจึงเสด็จออกบรรพชา ชะรอยว่านี่คงเป็นเวรกรรมของพระนางเป็นแน่แท้ มาบัดนี้เมื่อพระองค์เสด็จมาเยี่ยมพระราชบิดาก็นับเป็นวันที่ 3 แล้ว แต่ก็มีได้เสด็จมาหาพระนางบ้าง เมื่อเสร็จกิจนิมนต์ก็เสด็จออกนอกพระนครเสมอ ถ้าวันนี้พระองค์เสด็จออกจากพระนครเมื่อใด ชีวิตของข้าพิมพาก็คงจะสิ้นไปเมื่อนั้น ถ้าพระพุทธองค์เสด็จมายังพระนิเวศน์ในวันนี้ชีวิตของข้าพระองค์ก็จะยืนยาว ว่าแล้วจึงรับสั่งให้นางข้าหลวงไปทูลถึงคำรำพันนี้

เมื่อนางข้าหลวงได้นำคำรำพันของพระนางพิมพาเทวีกลับมาทูลพระเจ้าสุทโธทนะ พระเจ้าสุทโธทนะเมื่อทรงสดับได้จึงทูลพระศาสดาว่า ถ้าในวันนี้พระสัพพัญญูมิได้เสด็จไปยังพระนิเวศน์แห่งพระนางพิมพาแล้ว พระนางก็จะสิ้นพระชนม์เป็นแน่ และพระราหุลกุมารก็จะสิ้นพระชนม์ตามพระชนนีไป เมื่อเป็นเช่นนั้นวงศ์ษัตริย์ก็คงจะสิ้นสูญ แล้วข้าพระองค์ก็คงมีอาจะดำรงพระชนม์ได้

เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะทราบทูลแล้ว พระพุทธเจ้าก็ทรงดำริว่าสมควรขึงนักรในการที่จะเสด็จไปโปรดพระนางพิมพาเทวี เพราะถ้าพระองค์มิได้เสด็จไปพบพระนางพิมพาเทวีในวันนี้ พระนางก็คงจะสิ้นพระชนม์เป็นแน่ เมื่อดำริแล้วจึงมีรับสั่งกับพระอัครสาวกทั้ง 2 ว่า ถ้าพระนางพิมพาเทวีจะสัมผัสพระวรกายแห่งพระองค์ก็อย่าได้ห้ามพระนางพิมพาเทวีเลย เพราะถ้าห้ามแล้วพระนางก็จะสิ้นพระชนม์ ด้วยที่เหตุนั้นว่าพระนางพิมพาเทวีได้อุปการะพระตถาคตมาแต่ในอดีตชาติและการที่จะหาโอกาสแทนคุณพระนางได้เหมาะเท่ากับเวลานี้ก็หาไม่มี อนึ่งพระองค์เองก็ทรงสิ้นราคะ โทสะ โมหะแล้วการที่จะหวั่นไหวต่อราคะกิเลสก็หาไม่มี

เมื่อพระนางพิมพาทรงทราบว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมายังห้องของพระนางก็บังเกิดความปิติ โสมนัสทรงกอดข้อพระบาทของพระพุทธองค์พร่ำพรรณนาถึงความทุกข์ที่พระองค์ทรงจากและความรักที่พระนางทรงมีต่อพระพุทธองค์⁴ พระพุทธเจ้าจึงทรงมีพุทธดำรัสตอบว่า ความรักความภักดี

⁴ วัฒนธรรมอินเดียในสมัยปัจจุบันการก้มลงไปจับข้อเท้าบุคคลใดถือเป็นการแสดงความเคารพสูงสุดกับบุคคลนั้น

ของพระนางที่มีต่อพระองค์มีความมั่นคงมิได้แปรแต่ประการใด แม้ในอดีตชาติก็เช่นเดียวกันว่าแล้วพระพุทธองค์จึงทรงเทศน์เรื่องจันทกนิรชาดก เพื่อระงับความโศกของพระนางพิมพา ยังให้พระนางพิมพาเทวีบรรลุมโสดาบัน

จากเรื่องย่อที่กล่าวมาข้างต้นพบว่ามิใช่เนื้อหาใกล้เคียงกับพิมาพิลาปปริวรรตในปฐมสมโพธิกถา ส่วนตอนที่กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงชำระขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 แต่เมื่อพิจารณาข้อความในภาษาบาลีของพิมาพิลาปสูตรเปรียบเทียบกับพิมาพิลาปปริวรรตในปฐมสมโพธิส่วนตอนที่กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงชำระก็พบว่ามีความแตกต่างกัน (ดูในส่วนของปริวรรต) ดังนั้นผู้เขียนจึงสันนิษฐานว่าพิมาพิลาปสูตรเป็นสูตรพิเศษที่มีความสัมพันธ์กับพิมาพิลาปปริวรรตในปฐมสมโพธิกถาส่วนตอนที่กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงชำระ

ที่มาของเรื่อง

พระนางพิมพาเทวีเป็นพระนามที่รู้จักกันทั่วไปในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาว่าเป็นพระมารดาของพระราहुลและเป็นพระชายาของเจ้าชายสิทธัตถะกษัตริย์ชาตุมหาราชา แต่ในบางคัมภีร์ก็ได้บอกพระนามของพระนางพิมพาเทวีแตกต่างกันไป เช่น ในคัมภีร์พุทธวงศ์และคัมภีร์มหาวงศ์ออกนามว่าภัททกัจจา ในคัมภีร์มรรตวลีลาณี อรรถกถาพุทธวงศ์และคัมภีร์ทิวาวทานออกนามว่าโยธธา (G.P. Malalasekera :1974, p742.) และในคัมภีร์สุมังคลีลาณี อรรถกถาที่ฉนิกาย ได้กล่าวว่า เอตา เตสึ สัตตุนนึ ปี ปุตุตตานึ มาตโร อเหตุ ๑ พิมพา เทวี ปน ราहुลกุมมาเร ชาเต ปณฺณยิตฺถ (ส. วิ. พ., หน้า 21-22.) แปลว่าพระนางพิมพาเทวี เมื่อทรงพระประสูติกาพระราชโอรส จึงปรากฏชื่อว่าราहुลมาดา เรื่องราวในพุทธประวัติตอนพระพุทธเจ้าโปรดพระนางพิมพาเทวีแท้ที่จริงจะเกี่ยวข้องกับจันทกนิรชาดก แต่จันทกนิรชาดกในคัมภีร์ขุททกนิกายก็ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนโปรดพระนางพิมพาแต่ประการใด (จุ. ชา. ปจม., หน้า 368-371) รวมทั้งวรรณคดีรุ่นพระไตรปิฎกก็มีได้กล่าวถึง

จนกระทั่งในวรรณคดีรุ่นอรรถกถาที่ประพันธ์ ณ ลังกาทวีป คือ คัมภีร์ชาตกัฎฐกถา และคัมภีร์วิสุทฺธิชนวีลาณี อรรถกถาอปทานจึงมีการกล่าวถึงพระพุทธประวัติตอนนี้ ซึ่งจะปรากฏในส่วนของนิทานกถาของทั้งสองคัมภีร์และการดำเนินเรื่องก็เหมือนกันคือ ขึ้นต้นว่าเมื่อพระพุทธเจ้าทรงทรมานเหล่าพระญาติสาकขวงศ์ ในวันรุ่งขึ้นพระพุทธองค์ทรงเสด็จออกบิณฑบาตในกรุงกบิลพัสดุ์ พระเจ้าสุทโชนทรงทราบข่าวพระโอรสออกบิณฑบาตจึงเสด็จออกไปต่อว่ากระทำไม่เหมาะสมกับการเป็นมหาสมมติวงศ์ พระพุทธเจ้าทรงตอบพระเจ้าสุทโชนว่าพระองค์ทรงกระทำตามแบบพุทธวงศ์อันเป็นวงศ์แห่งพระตถาคต แล้วพระพุทธองค์จึงตรัสพระคาถา 2 พระคาถา ที่ขึ้น

ต้นว่า “อุตติภูเส นปฺปมชเชยฺย จนถึง ฆมฺมณฺณเรสุจฺริตฺ” หลังจากนั้นพระเจ้าสุทโธทนะทรงนิมนต์พระพุทธรเจ้าเสด็จไปฉันภัตตาหารที่มหาปราสาท เมื่อเสร็จภัตตกิจพระพุทธรเจ้าจึงเสด็จไปโปรดพระนางพิมพาเทวีและเทสน์จันทกีนนรชาคภายในวันนั้น จากนั้นในวันรุ่งขึ้นพระพุทธรเจ้าจึงเสด็จไปโปรดพระนันทราชอนุชา เป็นที่น่าสังเกตว่าเนื้อหาของคัมภีร์ทั้งสองจะเหมือนกัน แต่แตกต่างกันรายละเอียดบางประการ คือ นรสีหคาลาในคัมภีร์ชาตภัฏฐกถามี 8 คาลา ส่วนคัมภีร์วิสุทฺธิชนนวิลาสินี อรรถกถาอปทานมี 10 คาลา (ชา. อ. ปจฺม., หน้า 140-142; อป. อ. ปจฺม., หน้า 164-165.) ส่วนในอรรถกถาจันทกีนนรชาค(อ. ชา. ฉ., หน้า 257-265.) รายละเอียดของเนื้อเรื่องไม่มากเท่ากับที่ปรากฏในนิทานกลางของ 2 คัมภีร์ข้างต้น แต่เป็นที่น่าสนใจว่าเรื่องการโปรดพระนางพิมพาในคัมภีร์ชาตภัฏฐกถาและคัมภีร์วิสุทฺธิชนนวิลาสินีอรรถกถาอปทานจะไม่กล่าวถึงพระนางประชาบดีโคตมีและจะดำเนินเหตุการณ์จบภายใน 1 วัน⁵ ต่อมาในปกรณ์พิเศษหลังยุคอรรถกถาที่ประพันธ์ขึ้นระหว่างพุทธศตวรรษที่ 17-18 ที่เป็นวรรณคดีสายพุทธประวัติ เช่น คัมภีร์ชินจริต(คาลาที่ 353-400) คัมภีร์ชีนาลงการ(คาลาที่ 174-178) คัมภีร์ชีนาลงการฎีกา (6650 คู่ 127 ชั้น5/3 ผูกที่13) และคัมภีร์สมนฺตภทฺทกาฎฐกถาขนาดตัวส (4138/ข/1 คู่ 89 ชั้น6/2 ผูกที่4) ก็ได้ขยายเรื่องราวพุทธประวัติตอนเสด็จโปรดพระนางพิมพาเทวีเพิ่มจากเนื้อหาในวรรณคดียุคอรรถกถาแต่ประการใด และดูเหมือนว่าที่ลังกาทวีปจะไม่ค่อยให้ความสำคัญของเนื้อเรื่องตอนนี้ เพราะคัมภีร์ในยุคปกรณ์พิเศษหลังยุคอรรถกถา 4 คัมภีร์ข้างต้นก็แทบจะไม่ได้ถึง และจากในคัมภีร์ฎปวงส์ซึ่งประพันธ์ขึ้นพุทธศตวรรษที่ 17 กล่าวถึงตอนที่พระเจ้าทูลฐคามนีอภัยสร้างพระเจดีย์สุวรรณมาลิก ว่าภายในคูหาของพระเจดีย์พระองค์ได้บัญชาให้ช่างทำประติมากรรมเล่าเรื่องในพุทธประวัติตอนต่างๆ แต่ไม่ปรากฏว่ามีตอนพระพุทธรเจ้าเสด็จโปรดพระนางพิมพา (ฎปวงส์ : 2511 , หน้า 99-100.) ถึงแม้ว่าเรื่องในคัมภีร์ฎปวงส์จะเป็นแต่ประวัติทางศาสนา ซึ่งเรื่องราวบางประการอาจจะเกินจริงไปบ้าง แต่ภาพพุทธประวัติที่พระเจ้าทูลฐคามนีอภัยทรงสั่งให้ช่างทำขึ้น มันก็เป็นจุดสะท้อนถึงความนิยมของพุทธประวัติตอนนั้นของชาวลังกา และหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลป์ของลังกาในปัจจุบัน ก็ยังไม่ค้นพบภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทธรเจ้าเสด็จโปรดพระนางพิมพา ทั้งที่เป็นจิตรกรรมประติมากรรมแต่ประการใด

⁵ ถึงแม้ว่าสุทโธทนะในอรรถกถาธรรมบทจะกล่าวถึงพุทธประวัติตอนเสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์ แต่จะกล่าวจบถึงแค่ตอนพระพุทธรเจ้าโปรดพระเจ้าสุทโธทนะเท่านั้น (ธ.อ.ฉ., หน้า 31-34.) แต่ในคัมภีร์ทางฝ่ายมหาชนคือคัมภีร์มหาวัสตฺถซึ่งมีอายุเก่ากว่าคัมภีร์รุ่นอรรถกถาที่ประพันธ์ขึ้นในลังกา ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับพุทธประวัติตอนโปรดพระนางพิมพาเพียงแต่จะแตกต่างกันเพียงเล็กน้อยเท่านั้น (H.Kern : 1989, p 27.)

สำหรับดินแดนในประเทศไทยพบว่ารู้จักพุทธประวัติตอนโปรดพระนางพิมพามาตั้งแต่ในพุทธศตวรรษที่ 15 เป็นอย่างช้า ทั้งนี้เพราะปรากฏหลักฐานเป็นภาพเล่าเรื่องสลักบนใบเสมาที่ค้นพบที่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น (ภาพที่ 1) จากภาพสลักบนใบเสมาชิ้นนี้ ผู้เขียนสันนิษฐานว่าจากคัมภีร์ที่หลงเหลืออยู่ในปัจจุบันที่กล่าวถึงพุทธประวัติ คัมภีร์อรรถกถาที่ประพันธ์ขึ้นที่ลังกาทวีปคือคัมภีร์ชากัฎฐกถาและคัมภีร์วิสุทธินทวิลาสินีน่าที่จะเป็นที่มาของภาพบนใบเสมาใบนี้ ซึ่งจะเป็นตัวชี้ถึงร่องรอยของพุทธศาสนาจากลังกาทวีปในวัฒนธรรมทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และถึงแม้ว่าคัมภีร์มหาวัสตจะกล่าวถึงพุทธประวัติตอนนี้ก็ตาม แต่เหตุการณ์ที่โปรดพระนางพิมพาก็เกิดขึ้นหลังจากการบวชพระราหุลกุมาร(H.Kern : 1989, p 27.) ส่วนอรรถกถาที่ประพันธ์ขึ้นที่ลังกาทวีปเหตุการณ์พระราหุลกุมารผนวชเกิดขึ้นหลังจากเหตุการณ์โปรดพระนางพิมพาเทวี และมีจุดที่ควรสังเกตในใบเสมาว่าปรากฏรูปกุมารองค์หนึ่งซึ่งก็ควรที่จะเป็นรูปพระราหุลกุมารกำลังชี้พระพุทธรเจ้า

แต่สำหรับหลักฐานทางฝ่ายวรรณคดีสายพุทธประวัติที่รจนาขึ้นในประเทศไทยจะประพันธ์ขึ้นหลังพุทธศตวรรษที่ 19 ทั้งสิ้น และเนื้อหาตอนโปรดพระนางพิมพาเทวีจะได้รับการแต่งขยายอย่างค่อยเป็นค่อยไป เพื่อความเข้าใจของผู้อ่าน ผู้เขียนจึงได้แบ่งเนื้อหาพุทธประวัติตอนเสด็จโปรดพระนางพิมพาออกเป็น 3 ช่วงเพื่อให้เห็นการแต่งขยายของเนื้อเรื่อง คือ 1. ตั้งแต่เริ่มเรื่องจนถึงพระพุทธรเจ้าเสด็จออกบิณฑบาตที่กรุงกบิลพัสดุ์ 2. เหตุการณ์ที่พระนางพิมพาเทวีตรัสสนธิทาลา และ 3. เหตุการณ์ตอนที่พระพุทธรเจ้าเสด็จรับภัตตกิจที่มหาปราสาทของพระเจ้าสุทโธทนะจนถึงการเทศน์จันทกนิรชาดก สำหรับคัมภีร์ที่นำมาทำการศึกษาในครั้งนี้ผู้เขียนได้ใช้มีดังต่อไปนี้

1. คัมภีร์สัมภารวิบาก 2. คัมภีร์สัมปิณฑิตมทานิทาน และ 3. คัมภีร์พุทธานุประวัติ

1. คัมภีร์สัมภารวิบาก รศ.ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง ได้เสนอว่าคัมภีร์เล่มนี้แต่งขึ้นในล้านนาประมาณครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 19 เพราะ 1.ไม่ปรากฏต้นฉบับในพม่าและลังกา 2.ได้แสดงสาระเนื้อหาส่วนใหญ่มาจากวรรณคดีลังกาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 ที่ให้อิทธิพลในงานวรรณคดีที่ประพันธ์ขึ้นในประเทศไทยคือ คัมภีร์ทันตราตุนิทาน และคัมภีร์สารสังคหะ ซึ่งประพันธ์ขึ้นในช่วงประมาณ พ.ศ. 1850-1888 (สุภาพรรณ ณ บางช้าง : 2533 ,หน้า 136.) ถึงแม้ว่าคัมภีร์สัมภารวิบากจะมีการพิมพ์เผยแพร่มาแล้ว แต่ฉบับที่พิมพ์นั้นจะจบเพียงแค่เหตุการณ์ที่ธิดาพระยามารมายั่ววนพระพุทธรเจ้าที่อัชปาณิโครธ ไม่จบบริบูรณ์ตามต้นฉบับภาษาบาลีและตัวต้นฉบับภาษาบาลีเองก็ยังไม่มีการตีพิมพ์ ผู้เขียนจึงได้ใช้ต้นฉบับในลานที่เก็บอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ ฉบับเลขหมายทะเบียนที่

4918 ตู 172 ชั้น 1/1 น.จำนวน 13 ผูก(พระรัตนโกษาสร้างในปี พ.ศ. 2360) และฉบับหมายเลขทะเบียนที่ 3683 ตู 18 ชั้น 2 จำนวน 15 ผูก (พระยาศรีสทเทพรสร้าง) ทำการศึกษา เนื้อเรื่องตอนที่ พระพุทธเจ้าเสด็จโปรดพระนางพิมพาเทวีจะอยู่ในผูกที่ 10 เหมือนกันทั้ง 2 ฉบับ เนื้อหาพุทธประวัติ ตอนช่วงพระพุทธเจ้าเสด็จออกทรงบิณฑบาตในกรุงกบิลพัสดุ์ของคัมภีร์สังฆการีวิปากได้ตัดมาจากนิทานกลางของคัมภีร์ชาตักกภูทกา แม้ว่าในคัมภีร์วิสุทธิชนวิลาสินีหรือรถกถาอปทานจะมีเนื้อหาช่วงนี้ก็ตาม แต่จำนวนนรสีหคถาในคัมภีร์สังฆการีวิปากจะตรงกับคัมภีร์ชาตักกภูทกา เหตุการณ์ที่พระนางพิมพาเทวีได้ชี้ให้พระราหุลทอดพระเนตรพระบิดาและตรัสนรสีหคถาได้แต่ขยายดังต่อไปนี้

1.1 นรสีหคถาในคัมภีร์ชาตักกภูทกามี 8 คถา แต่จะกล่าวเฉพาะคถาที่ 1 เท่านั้น(เอมมาทิกาทิ อฎฐทิ นรสีหคถาหิ) มิได้ครบกล่าวจน 8 คถา แต่นรสีหคถาในคัมภีร์สังฆการีวิปากจะกล่าวครบ 8 คถา และเมื่อจบนรสีหคถาแล้วก็มีคถาเพิ่มอีก 1 คถา ที่ขึ้นต้นว่า “เทว เทวินทลิลาย”

1.2 เนื้อหาในคัมภีร์ชาตักกภูทกาและคัมภีร์วิสุทธิชนวิลาสินี เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสพระคถาที่ขึ้น ต้นว่า “อุตตัญเญ นปุปมุชเชย” ในทันทีที่จบพระคถาพระเจ้าสุทโธทนะก็บรรลुพระอนาคามีผล และจากนั้นจึงดำเนินเรื่องต่อไปว่าพระพุทธเจ้าตรัสคถาที่ขึ้นต้นว่า “ธมมํ จเร สุจริตํ” ต่อในทันทีแล้วจึงได้กล่าวย้อนถึงเหตุการณ์เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะบรรลुพระอนาคามีผล และได้ทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าเสด็จไปฉันภัตตาหารที่มหาปราสาท แต่ในคัมภีร์สังฆการีวิปากได้จัดลำดับเนื้อหาให้เป็นระเบียบใหม่ แต่ยังคงเนื้อหาเหมือนในคัมภีร์ชาตักกภูทกา คือเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสพระคถาที่ขึ้นต้นว่า “อุตตัญเญ นปุปมุชเชย” จบพระเจ้าสุทโธทนะจึงทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าไปยังมหาปราสาท และ

⁶ ตามในฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัยและฉบับของสมาคมบาลีปกรณ์ นรสีหคถาในคัมภีร์ชาตักกภูทกามี 8 คถาและกล่าวเฉพาะคถาที่ 1 เท่านั้น (ชา.อ.ปจม. หน้า 140-142 :J.i. , p 92.) ส่วนในคัมภีร์วิสุทธิชนวิลาสินีมี 10 คถาและก็จะกล่าวเฉพาะคถาที่ 1 ด้วยเช่นเดียวกัน (อป.อ.ปจม หน้า 164-165.:ApA.i., p 79.) แต่ในฉบับสังคายนาครั้งที่ 6 ที่ทำกันในพม่า นรสีหคถาในคัมภีร์ชาตักกภูทกามีจะมี 10 คถา และจะกล่าวครบทุกคถา (ชา.อ.พม่า , หน้า 89.) ดังนั้นผู้เขียนจึงสันนิษฐานว่าการที่วรรณคดีบาลีที่ประพันธ์ขึ้นในประเทศไทยบางเรื่องที่มีนรสีหคถาครบ 8 คถา หรือ 10 คถา คงจะเป็นอิทธิพลของวรรณคดีบาลีพม่า และการที่คัมภีร์สังฆการีวิปากซึ่งเป็นวรรณคดีบาลีที่ประพันธ์ขึ้นในประเทศไทยเรื่องแรกที่ปรากฏนรสีหคถาครบทุกคถา และในช่วงพุทธประวัติตอนนี้ในคัมภีร์สังฆการีวิปากก็ได้มีความคิดทางฝ่ายพุทธศาสนาพยายามเข้ามาปะปน ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาและตรวจสอบวรรณคดีพุทธศาสนาทางฝ่ายมหายานประกอบ ว่าอาจเป็นไปได้หรือไม่ว่านรสีหคถาแท้ที่จริงแล้วจะสมบูรณ์ในวรรณคดีทางฝ่ายมหายาน และได้รับการแปลจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาบาลีในพม่า

เมื่อเสร็จกัณฑ์กิจพระพุทธเจ้าจึงตรัสพระคาถาที่ขึ้นว่า “ธมฺมิ จเร สุจริตฺ” ในคัมภีร์ชาติกัฏฐกถามีได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับตอนระหว่างกัณฑ์ว่ามีใครบ้างมาเฝ้าพระพุทธเจ้าไว้ แม้พระนางประชาบดีโคตมีก็มีได้กล่าวถึง (ชา.อ.ปจม. หน้า 141) แต่ในคัมภีร์สังฆการีวิปากได้เพิ่มพระนางประชาบดีโคตมีในทางกลับกันคัมภีร์สังฆการีวิปากกลับตัดเนื้อหาช่วงที่พระพุทธเจ้าเทศน์ธัมมปาสาชคโปรดพระพุทธรูปจากนบรรลพพระสถิตาคามีออกไป

1.3 ในคัมภีร์สังฆการีวิปากเนื้อช่วงที่พระพุทธเจ้าเสด็จถึงห้องของพระนางพิมพาเทวีได้เพิ่มเนื้อหาว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสพรรณานาคูณของพระนางพิมพาเทวีเป็นพระคาถาถึง 17 บท 2 บาท ที่พรรณานว่าพระนางพิมพาเทวีได้ทรงถวายทานกับพระพุทธเจ้านับเป็นจำนวนโกฏิ ซึ่งคาถาดังกล่าว ทั้ง 17 บท 2 บาท ได้นำมาจากคัมภีร์อุปทาน (อป.ท. หน้า 364-366.)

ส่วนตอนจบของเรื่องทั้ง 2 คัมภีร์จะเหมือนกันคือ จบตอนที่พระพุทธเจ้าตรัสจันทกนิกรชาคโปรดพระนางพิมพาเทวี เมื่อชาคจบความโสภสราของพระนางพิมพาเทวีก็หายไป ไม่มีการกล่าวถึงผลแห่งการฟังคำพระเทศนาแต่อย่างใด และวันรุ่งขึ้นจึงเสด็จไปโปรดพระนันท จากการได้อ่านต้นฉบับโบราณภาษาบาลีของคัมภีร์สังฆการีวิปากทั้ง 2 ฉบับที่เก็บรักษาในหอสมุดแห่งชาติและตรวจสอบเปรียบเทียบกับข้อความภาษาบาลีในคัมภีร์ชินมทานิทาน ฉบับที่กรมศิลปากรพิมพ์ขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติในมหามงคลสมัยพระชนมพรรษา 5 รอบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชในปี พ.ศ. 2530 พบเนื้อหาพุทธประวัติตอนนี้ในคัมภีร์ชินมทานิทานได้ตัดมาจากคัมภีร์สังฆการีวิปากทุกประการ (ชิน, หน้า 180-185.)

2. คัมภีร์สัมปิณฑิตมทานิทาน รศ. ดร. สุภาพรรณ ณ บางช้าง ได้เสนอว่าคัมภีร์สัมปิณฑิตมทานิทานเป็นอรรถกถาของคัมภีร์สังฆการีวิปากและประพันธ์ขึ้นในล้านนาประมาณพุทธศตวรรษที่ 20 คือ ประพันธ์หลังคัมภีร์สังฆการีวิปาก แต่แต่งก่อนวรรณคดีรุ่นพุทธศตวรรษที่ 21 เพราะ

1. เนื้อหาบางตอนในคัมภีร์สัมปิณฑิตมทานิทานได้แสดงถึงคติความคิดของพุทธศาสนมหายานอันเป็นคติที่จะพบอยู่ทั่วไปในคัมภีร์ช่วงนั้น เนื้อหาที่เป็นคติความคิดแบบมหายานในคัมภีร์สัมปิณฑิตมทานิทานยกตัวอย่างเช่นเนื้อหาของพระกัศสปลเถระเป็นแบบมหายาน และการกล่าวถึงพระพุทธเจ้ามากมายนับไม่ถ้วน
2. คัมภีร์สัมปิณฑิตมทานิทานมีโครงสร้างของเนื้อเรื่องไม่สมบูรณ์เหมือนคัมภีร์สังฆการีวิปากเพราะไม่มีนิคมคาถา และเนื้อหายังไม่เป็งานเชิงอรรถกถาเหมือนกับวรรณคดีบาติยุคพุทธศตวรรษที่ 21 (สุภาพรรณ ณ บางช้าง : 2533, หน้า 152.) แต่เนื่องจากคัมภีร์

สัมปณัตตมทานิทานยังไม่มีการตีพิมพ์เผยแพร่ ผู้เขียนจึงใช้ต้นฉบับใบลานอักษรขอม-ภาษาบาลีที่เก็บรักษาในหอสมุดแห่งชาติ หมายเลขทะเบียนที่ 11047 ตู้98 ชั้น5/3 ผูกที่11 จากการศึกษาพบว่าเนื้อหาพุทธประวัติตอนนี้ในคัมภีร์สัมปณัตตมทานิทานได้ดำเนินตามเนื้อหาในคัมภีร์ชาตักกุฎฎกาและคัมภีร์สัมภารวិบบากควบคู่กันไป

ในคัมภีร์สัมปณัตตมทานิทานตั้งแต่เนื้อหาตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จออกบิณฑบาตในกรุงกบิลพัสดุ์จนถึงพระนางพิมพาเทวีครัสนรสีหคคาตาได้รับมาจากคัมภีร์ชาตักกุฎฎกา เพียงแต่ในคัมภีร์สัมปณัตตมทานิทานจะมีความแตกต่างตรงที่การบรรยายลักษณะมหาบุรุษลักษณะของพระพุทธองค์ ดังนี้ตารางเปรียบเทียบต่อไปนี้

คัมภีร์ชาตักกุฎฎกา	คัมภีร์สัมปณัตตมทานิทาน
โอลอกขมานา ภควนตํ นานาวิราตสมุชฺชชลา สรีปุปฺปภาย นครวภิโย โอภาเสตฺวา พุยามปฺปภา ปริกฺเขปสมุพฺพุพฺพหุหํ อสีตฺยานุพฺพญชานาวภาสิตาย ทฺวตฺตีสมหาปฺริสทกฺขณปฺถิมณฺฑิตาย อโนปมาย พุทฺทสรียา วิโรจมานํ ทิสฺวา อฺณหีสโต ปฏฺจาย ยาว ปาทล หมายเหตุ ข้อความนี้ตรงกับในคัมภีร์สัมภาร วิบบาก (ชา. อ. ปจม., หน้า 140.)	นาคมฺพุทฺทสิหวิกฺกนฺตคฺติ ธิติวิณาสสมฺปนฺนํ มิกคณฺวุตฺตํ เกสสิห วิย วิสติภิกฺขุสทฺสสฺปรีวุตฺตํ อโนปมาย ลิลาย สมฺนุนาคตํ นิลปีตโลหิตทา- ตมณฺเชฏฺจปฺปภสฺสลาภิ รัสสิทฺสมุชฺชิตฺติคฺโสภณํ ทิสฺวา สว อฺณหีสโต ปฏฺจาย ยาว ปาทล ภควนตํ ภิกฺขุวิ

ส่วนการเรียงลำดับเรื่องตั้งแต่ตอนที่พระพุทธเจ้าตรัสพระคาถาเทศน์โปรดพระพุทธบิดาจนถึงการเทศน์โปรดพระนางพิมพาเทวี ในคัมภีร์สัมปณัตตมทานิทานเหมือนในคัมภีร์สัมภารวิบบาก แต่เหตุการณ์ระหว่างกัตตกิจนั้นในคัมภีร์สัมปณัตตมทานิทานมิได้กล่าวถึงพระนางประชาบดีโคตมีซึ่งเหมือนกับในคัมภีร์ชาตักกุฎฎกาและคัมภีร์วิสุทฺธิชนวิลาสิณี ในขณะที่เดียวกันคัมภีร์สัมปณัตตมทานิทานก็มีส่วนที่วิวัฒนาการต่อจากทั้ง 2 คัมภีร์คือ

2.1 คัมภีร์ชาตักกุฎฎกาและคัมภีร์สัมภารวิบบากทเจรจาระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระเจ้าสุทโธทนะในที่ขณะพระพุทธเจ้าเสด็จออกบิณฑบาต เนื้อหาของทั้ง 2 คัมภีร์กล่าวตรงกันคือการที่

พระพุทธเจ้าเสด็จออกบิณฑบาตเป็นแบบปฏิบัติที่พระองค์ทรงทำตามพระพุทธเจ้าในอดีตแล้วทรงเอ่ยพระนามอดีตพุทธเจ้าแค่ 3 พระองค์เท่านั้น คือ

อัย มหาราช วิโส นาม ตว วิโส อุมหากั ปนุ ที่ปงฺกโร โกลุทญฺโฆ กสฺสโปติ แปลว่า คู่ก่อน มหาราชานี้คือพระนามแห่งวงศ์ของพระองค์ แต่วงศ์ของพระตถาคตคือพระพุทธที่ปึงกร พระพุทธโกลุทญฺญ พระพุทธกัสสป เป็นต้น แต่ในคัมภีร์สัมปิณฑิตมทานิทานจะเอ่ยพระนามอดีตพระพุทธเจ้าตั้งแต่พระที่ปึงกรจนถึงพระกัสสปพุทธเจ้าทุกพระองค์

2.2 ในคัมภีร์สัมภารวิปาก เมื่อพระพุทธเจ้าเสร็จภัตตกิจที่มหาปราสาทแล้วเสด็จไปโปรดพระนางพิมพาเทวีในทันที แต่ในคัมภีร์สัมปิณฑิตมทานิทานได้เพิ่มเหตุการณ์คือ ให้พระเจ้าสุทโธทนะรับสั่งให้นางข้าหลวงทูลเชิญเสด็จพระนางพิมพาเทวี

3. คัมภีร์พุทธานุประวัติ รศ.ดร. สุภาพรรณ ณ บางช้าง ได้เสนอว่า เนื่องจากในคัมภีร์พุทธานุประวัติได้แสดงความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาลของผู้ประพันธ์ ซึ่งเป็นคติความนิยมที่พบมากในพุทธศตวรรษที่ 20 และการไม่มีบทพัฒนามพจน์ซึ่งเป็นสิ่งที่พบเสมอในวรรณคดีบาลีที่ประพันธ์ในอยุธยา ประกอบกับข้อความในตอนท้ายจบด้วยข้อความที่กล่าวว่าคัมภีร์พุทธานุประวัติ อักษรขอมจบบริบูรณ์ ดังนั้นคัมภีร์พุทธานุประวัติน่าจะประพันธ์ขึ้นโดยพระภิกษุผู้ทรงความรู้ในอาณาจักรอยุธยา ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 (สุภาพรรณ ณ บางช้าง : 2533, หน้า172-175.) แต่ในปัจจุบันยังไม่มีการศึกษาตีพิมพ์คัมภีร์พุทธานุประวัติ ผู้เขียนจึงได้ศึกษาจากตัวต้นฉบับโบราณที่เก็บรักษาในหอสมุดแห่งชาติ อักษรขอม-ภาษาบาลี หมายเลขทะเบียนที่ 5571 คู่ 174 ชั้น3/2 น. ผูกที่ 9

เนื้อหาพุทธประวัติตอนนี้ในคัมภีร์พุทธานุประวัติ ผู้เขียนได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบเนื้อหา กับคัมภีร์ชาตักกฐกถา พบว่าเนื้อหาช่วงนี้ในคัมภีร์พุทธานุประวัติได้ตัดมาจากคัมภีร์ชาตักกฐกถา ตั้งแต่ต้นจบ ยกเว้นแต่โครงสร้างเรื่องช่วงที่พระพุทธเจ้าตรัสพระคาถาโปรดพระพุทธบิดาจนถึงเสด็จโปรดพระนางพิมพาเทวีคือ

3.1 แต่เดิมโครงสร้างเนื้อหาช่วงที่พระพุทธเจ้าตรัสพระคาถาโปรดพระเจ้าสุทโธทนะนั้น ได้รับปรับปรุงมาแล้วครั้งหนึ่งในคัมภีร์สัมภารวิปากตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ต่อมาในคัมภีร์สัมปิณฑิตมทานิทานซึ่งมีอายุในพุทธศตวรรษที่ 20 ก็ได้รับอิทธิพลโครงสร้างเรื่องจุดนี้ไป พอมาใน

คัมภีร์พุทธธานุประวัติได้ขยายโครงสร้างเรื่องก็ได้รับขยายเพิ่มอีกครั้ง ซึ่งจากเดิมในเนื้อหา คัมภีร์สัมภารวิบาก และคัมภีร์สัมปิณฑิตมทานิทาน พระพุทธเจ้าตรัสพระคาถาที่ขึ้นต้นว่า “อตุตฺถุเส นปฺปมชฺเชยฺย” จบพระพุทธเจ้าเสด็จทรงรับฉันภัตตาหารที่มหาปราสาท เมื่อเสร็จกิจพระพุทธเจ้าตรัสพระคาถาที่ขึ้นต้นว่า “ธมฺมํ จเร สุจฺริตฺ” จึงเสด็จไปโปรดพระนางพิมพาเทวีต่อไปในที่ แต่เหตุการณ์ก็จบภายในวันเดียว

ในคัมภีร์พุทธธานุประวัติได้ขยายโครงสร้างดังนี้ใหม่ว่า เหตุการณ์ทั้งหมดนี้ไม่ได้จบในวันเดียวกัน แต่ได้ดำเนินเหตุการณ์กินเวลาถึง 3 วัน คือ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสพระคาถาที่ขึ้นต้นว่า “อตุตฺถุเส นปฺปมชฺเชยฺย” จบพระเจ้าสุทโธทนะบรรลุประโสดาบัน รุ่งขึ้นในวันที่ 2 พระพุทธเจ้าจึงเสด็จไปยังพระมหาปราสาทรับฉันภัตตาหารแล้วตรัสพระคาถาที่ขึ้นต้นว่า “ธมฺมํ จเร สุจฺริตฺ” เมื่อจบพระคาถาพระเจ้าสุทโธทนะบรรลุประโสทาคามี จากนั้นในวันที่ 3 พระพุทธเจ้าก็ได้รับนิมนต์เสด็จไปรับฉันภัตตาหารอีกและขณะที่ทรงฉันอยู่นั้นได้ทรงเทศน์ธัมมपालชาดกโปรดพุทธบิดา ซึ่งเป็นเหตุการณ์เคยปรากฏในคัมภีร์ชาตกัฏฐกถา แต่ได้ถูกตัดออกไปในคัมภีร์สัมภารวิบากและคัมภีร์สัมปิณฑิตมทานิทาน

3.2 ในตอนจบของพุทธประวัติตอนนี้ในคัมภีร์อื่นๆ จะจบว่าเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสจันทกนิรชาดกเทศน์โปรดพระนางพิมพาเทวี ความเศร้าโศกของพระนางก็หายไป จากนั้นจึงเริ่มเรื่องการเสด็จโปรดพระนันท แต่ในคัมภีร์พุทธธานุประวัติได้เพิ่มว่าเมื่อพระเทศนาจบความโศกเศร้าของพระนางก็หายไปพร้อมกับการบรรลุประโสดาบัน

สรุปการวิวัฒนาการของเนื้อเรื่อง

จากวรรณคดีสายพุทธประวัติที่รจนาขึ้นในประเทศไทยตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 มีทั้งหมด 5 เรื่องเรียงตามเวลาคือ

1. คัมภีร์สัมภารวิบาก
2. คัมภีร์สัมปิณฑิตมทานิทาน
3. คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาสำนวนล้านนา
4. คัมภีร์จินมทานิทาน
5. คัมภีร์พุทธธานุประวัติ

แต่การแสดงถึงการวิวัฒนาการของพุทธประวัติตอนนี้ใช้ได้แค่ 3 คัมภีร์เท่านั้น ซึ่งทั้งนี้ ผู้เขียนจำเป็นที่จะต้องตัดคัมภีร์ปฐมสมโพธิกาถาสำนวนล้านนาออกไป เพราะในคัมภีร์นี้จะจบแค่ ตอนปฐมเทศนา (พระมหาสุรพล ชิตฉาโณ : 2542, หน้า 19.) และตัดคัมภีร์ชินมหานิทานเพราะ เนื้อหาพุทธประวัติตอนนี้ในคัมภีร์ชินมหานิทานได้นำมาจากคัมภีร์สัมภารวิปากทุกประการ จึงถือว่า ไม่ได้มีการแสดงวิวัฒนาการ และการแสดงการวิวัฒนาการเนื้อหาที่เด่นชัดของตอนโปรดพระนามพิมพาของ ทั้ง 3 คัมภีร์ คือ

1. เริ่มจากการจัดลำดับเรื่องใหม่ในคัมภีร์สัมภารวิปากโดยมีเหตุการณ์จบภายในวันเดียวจนสุดท้ายที่คัมภีร์พุทธานุปริวัตต์ได้ใช้เวลาการดำเนินเรื่องถึง 3 วัน
2. ผลจากการที่พระนางพิมพาเทวีได้ฟังเทศน์จันทกนิรชาตกลแล้วบันลือพระโสดาบัน
3. การเพิ่มพระนางปชาบดีโคตมีระหว่างการเทศนาโปรดพระเจ้าสุทโธทนะ

การกำหนดอายุพิมพาพิลาปสูตร

สำหรับพิมพาพิลาปสูตรฉบับที่วัดเขยี่สาร เมื่อได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบกับพิมพาพิลาปสูตรฉบับภาษาบาลีและฉบับแปลทุกฉบับที่เก็บรักษาในหอสมุดแห่งชาติ พบว่ามีเนื้อหาที่เหมือนกันทุกประการ เพียงแต่จะแตกต่างตรงเนื้อหาในลานใบที่ 1 ของฉบับภาษาที่วัดเขยี่สารจะดำเนินเรื่องตอนพระพุทธเจ้ารับปัจฉิมบิณฑบาตแล้วเกิดพระอาการอาพาธ จึงมีพุทธดำรัสกับพระอานนทว่านี่เป็นวิบากกรรมเก่าของพระองค์และจากการตรวจสอบต้นฉบับใบลานพิมพาพิลาปสูตรฉบับอื่นๆ ที่หอไตรวัดเขยี่สารก็ได้ขึ้นต้นเหมือนกับในฉบับที่หอสมุดแห่งชาติ ผู้เขียนยังไม่กล้าที่จะด่วนสรุปว่าฉบับภาษาบาลีที่วัดเขยี่สารเป็นการสับสนของผู้จารหรือเป็นสำนวนท้องถิ่น เพราะทั้งนี้ความรู้เรื่องเอกสารโบราณที่เก็บรักษาอยู่ในพระอารามในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดยังมีอยู่น้อยมากเพียงพอที่จะมาเปรียบเทียบกับเนื้อหาฉบับของหอไตรวัดเขยี่สาร แต่ปรากฏว่าผู้มีความรู้ทางภาษาบาลีที่ในอดีตก็ทราบว่เนื้อหาในลานที่ 1-2 ไม่ใช่พิมพาพิลาปสูตร ดังนั้นที่ปกหน้าจึงมีการเขียนด้วยเส้นหมึกว่าพุทธวิปาก⁷ (ดูภาคผนวก).

⁷ วิบากกรรมของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในพิมพาพิลาปสูตรฉบับวัดเขยี่สาร ไม่ตรงกับเรื่องวิบากกรรมของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิชนวิลาสิณี (อป.อ.ปจม.หน้า221-223.) และในคัมภีร์พุทธวิปาก (4698/8/1 ผู้2/2 ชั้น4/24.) แต่เนื่องจากปัญหาทางด้านของเวลา ผู้เขียนจึงยังไม่ได้ตรวจสอบคัมภีร์อรรถกาพุทธวิปาก

เนื้อหาส่วนที่ฉบับวัดเขยี่สารหายไปนั้นผู้เขียนได้อาศัยจากต้นฉบับใบลานที่เก็บรักษาในหอสมุดแห่งชาติ อักษรขอม-ภาษาบาลี หมายเลขที่ 6947 ตู้128 ชั้น3/1 เส้นจารเป็นลักษณะเส้นจารในสมัยอยุธยาขึ้นต้นด้วยปณามคาถาว่า

ชาติโกฏิสหเสว ปมานรหิต์ หิต์
โลกสุส โลกนาถน กตฺ เยน มเหลสิน

เมื่อจบปณามคาถาจึงดำเนินเรื่องว่าพระโพธิสัตว์เสด็จออกมหาภิเนษกรรมแล้วบรรลुพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์เสด็จมายังกรุงกบิลพัสดุ์ ทรงทรมานเหล่าศากยวงศ์หลังจากนั้นเนื้อหาจึงเหมือนกับพิมพ์พิลาปสูตร ฉบับภาษาบาลีของวัดเขยี่สาร

การดำเนินเรื่องในพิมพ์พิลาปสูตรบางส่วนได้อาศัยคัมภีร์สัมปิณฑมทานิทานคือ ในคัมภีร์สัมปิณฑมทานิทานจะกล่าวถึงพระเจ้าสุทโธทนะได้ให้นางข้าหลวงไปทูลเชิญเสด็จพระนางพิมพ์าทวี แต่ในพิมพ์พิลาปสูตรได้เพิ่มต่อไปว่า เมื่อนางข้าหลวงมาทูลเชิญเสด็จพระนางพิมพ์าทวี พระนางก็ได้คร่ำครวญถึงทุกข์ที่พระพุทธรเจ้าทรงจากพระนางไปและได้เพิ่มบทที่พระนางรำพันพิลาปเมื่อได้ทรงทราบว่าพระพุทธรเจ้าเสด็จมายังห้องของพระองค์ เนื้อหาการคร่ำครวญรำพันของพระนางพิมพ์าทวีเพิ่มเติมขึ้นมาเป็นการแสดงอารมณ์ทางโลกอย่างชัดเจน ดูเหมือนว่าจะได้อิทธิพลวรรณคดีทางโลก เพราะตามธรรมเนียมประวัติดั้งเดิมที่ประพันธ์ที่ลังกาทวีปจะไม่มีการแสดงอารมณ์เช่นนี้และจากเนื้อหาการคร่ำครวญรำพันของพระนางนี้เองจึงกลายเป็นชื่อสูตรไป ส่วนการลำดับเหตุการณ์ของพิมพ์พิลาปสูตรได้จัดเหตุการณ์ตั้งแต่พระพุทธรเจ้าตรัสพระคาถาที่ขึ้นต้นว่า “อุตฺติฏฺเฐ นปฺปมชฺเชยฺย” จนพระพุทธรเจ้าตรัสเทศน์เรื่องจันทกีนรชาดกซึ่งใช้จะใช้เวลาทั้งหมด 3 วัน และในพิมพ์พิลาปสูตรได้กล่าวถึงการเทศน์ธัมมपालชาดกโปรดพระเจ้าสุทโธทนะ อีกทั้งเมื่อจะจบสูตรได้กล่าวพระนางพิมพ์าทวีบรรลुพระโสดาบันซึ่งเหมือนกับในคัมภีร์พุทธานุประวัติ

⁸ มีตัวอย่างที่เห็นได้ชัดของบทครวญที่เป็นอิทธิพลของวรรณคดีทางโลกเข้าไปปะปนในวรรณคดีศาสนา คือบทครวญของพระเวสสันดรเมื่อเห็นพระนางมัทรีสลับไปเพราะทรงทราบว่า พระเวสสันดรยกทัพมาหาชาติให้แก่ชูก ถ้าเป็นในวรรณคดีชาดกจะกล่าวเพียงสั้นๆ (ช.อ.ทศ., หน้า 455.) แต่ในรายยาวพระเวสสันดรกัณฑ์มัทรีสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง(หน) บทที่พระเวสสันดรครวญจะคล้ายกับบทครวญของพระรามเมื่อเห็นรูปสีกาแปลงในบทพากย์ตอนนางลอย

เนื่องจากพิมพ์ลาปสูตรมิได้ระบุปีที่ประพันธ์และต้นฉบับโบราณเท่าที่พบที่หอไตรวัดเขายี่สารก็มีได้ระบุปีที่จาร ดังนั้นการกำหนดอายุพิมพ์ลาปสูตรจึงจำเป็นที่จะต้องอาศัยการวิวัฒนาการโครงสร้างเนื้อหาตอนนี้อยู่ในคัมภีร์สายพุทธประวัติที่แต่งในประเทศไทยเปรียบเทียบกับโครงสร้างเนื้อเรื่องของพิมพ์ลาปสูตรในการกำหนด เหตุที่ว่าพิมพ์ลาปสูตรมีโครงสร้างเรื่องได้รับมาจากคัมภีร์พุทธานุปริวัตต์ ก็มีการดำเนินเรื่องกินเวลาถึง 3 วันและมีการกล่าวถึงผลที่พระนางพิมพ์าทวีพึงพระธรรมเทศนาแต่การบพพรรณาถึงความทุกข์ความโศกของพระนางพิมพ์าทวีได้มีการแต่งขยายเพิ่มเติมออกไป จึงเป็นจุดที่ชี้ว่าคัมภีร์พิมพ์ลาปสูตรควรที่จะรจนาทั้งคัมภีร์พุทธานุปริวัตต์ ซึ่งอายุของคัมภีร์พุทธานุปริวัตต์ รศ.ดร. สุภาพรรณ ณ บางช้าง ได้สันนิษฐานว่าประพันธ์ขึ้นในอยุธยาประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 (สุภาพรรณ ณ บางช้าง : 2533 หน้า 172-175.)

ดังนั้นพิมพ์ลาปสูตรจึงควรที่รจนารขึ้นไม่ควรเกินกลางพุทธศตวรรษที่ 22 และรจนารขึ้นในสมัยอยุธยาเพราะได้ประพันธ์ขยายต่อจากคัมภีร์พุทธานุปริวัตต์ที่ประพันธ์ขึ้นในอยุธยา และเหตุผลอีกประการหนึ่งที่สนับสนุนพิมพ์ลาปสูตรไม่ควรประพันธ์ก่อนกลางพุทธศตวรรษที่ 22 คือ คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ซึ่งรจนาโดยพระรัตนปัญญาเถระในระหว่าง พ.ศ.2060-2071 เนื้อหาพุทธประวัติตอนเสด็จออกบิณฑบาตรในกรุงกบิลพัสดุ์จนถึงเทศน์จันทกนินรชาดกก็ยังจบภายในวันเดียว (พระรัตนปัญญาเถระ : 2517, หน้า 203-204.) แต่ในพิมพ์ลาปสูตรเหตุการณ์ช่วงนี้ใช้เวลาการดำเนินเรื่องถึง 3 วัน และจากการตรวจสอบต้นฉบับโบราณพิมพ์ลาปสูตรที่เก็บรักษาในหอสมุดแห่งชาติหมายเลขที่ 9647 คู่ 128 ชั้น 3/1 มีลักษณะเส้นจารเป็นแบบอยุธยา เพราะฉะนั้นพิมพ์ลาปสูตรจึงควรประพันธ์ขึ้นในระหว่างกลางพุทธศตวรรษที่ 22 จนถึง พ.ศ.2310 คือปีที่เสียกรุงศรีอยุธยา

ความสัมพันธ์ระหว่างพิมพ์ลาปสูตรกับคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา

คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาเป็นคัมภีร์ที่รจนารขึ้นโดยพระสุวรรณรังสีในอาณาจักรล้านนา คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาสำนวนล้านนาจะจบที่เหตุการณ์การปฐมเทศนาเท่านั้น และได้รับขยายต่อในสำนวนอยุธยา และสำนวนสมัยรัตนโกสินทร์ ผู้เขียนไม่ได้มีโอกาสตรวจสอบฉบับสำนวนสมัยอยุธยา แต่ได้อาศัยจากข้อมูลจากวิทยานิพนธ์ของพระมหาสุรพล ชิตณาโณ⁹ เรื่องปฐมสมโพธิ ปริจเฉทที่ 1-7 :

⁹ ปัจจุบัน (พ.ศ.2545) ดำรงตำแหน่งพระราชาคณะที่พระศรีวิสุทธิวงศ์

การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์ เสนอไว้ว่าปฐมสมโพธิกถาสำนวนที่ 2 ของกรุงรัตนโกสินทร์มีเนื้อหาตรงกับตำนานอุชชา (พระมหาสุรพล ชิตวาโณ : 2542, หน้า 27.)

ถึงแม้ว่าในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาสำนวนที่ 2 ของกรุงรัตนโกสินทร์จะเหมือนตำนานอุชชาก็ตาม แต่ก็มีเนื้อหาที่เพิ่มขึ้น 5 ประการ ซึ่งใน 5 ประการที่เพิ่มขึ้นมานี้จะมีพิมาพิลาปการรวมอยู่ด้วย ซึ่งที่หน้าลานแรกของพิมาพิลาปการระบุว่าเป็นผู้ที่ 20 แต่พระมหาสุรพล ชิตวาโณได้จัดอยู่ใน 16ก พระมหาสุรพล ชิตวาโณ ได้เสนอว่าทั้ง 5 ประการนี้เป็นของแต่งเพิ่มเติมขึ้นภายหลังเพราะเนื้อเรื่องที่แต่งเติมเข้ามามีได้เรียงลำดับก่อนหลังให้ถูกต้อง (พระมหาสุรพล ชิตวาโณ : 2542, หน้า 28-29.) สำหรับผู้เขียนเห็นว่าจะเป็นการแต่งใหม่หรือไม่จะต้องมาพิจารณากันทีละประการ สิ่งที่แน่คือ 5 ประการทั้งเป็นการแทรกเข้ามาทีหลัง แต่ผู้เขียนไม่เห็นด้วยตรงจุดที่ว่าทั้ง 5 ประการเป็นงานนิพนธ์ของสมเด็จพระพนรัตน์เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนฯ เพราะไม่มีข้อความจุดใดที่ชี้ว่าท่านประพันธ์ แม้ว่าผลงานชิ้นที่มีฉบับสมบูรณ์ในปัจจุบันคือคัมภีร์สังคดียวงส์ท่านก็ได้ระบุว่าท่านเป็นผู้ประพันธ์ ส่วนผลงานเรื่องจุลยุทธการวงศ์ถึงแม้จะไม่สมบูรณ์และมหายุทธการวงศ์ที่สูญหายไปแต่ก็ยังคงมีความเชื่อที่สืบต่อมาว่าเป็นงานนิพนธ์ของท่าน ถ้าท่านชำระคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญจริงท่านจะไม่ระบุเลยหรือว่าท่านเป็นผู้ชำระ และคนภายนอกจะไม่ทราบว่าท่านชำระได้อย่างไร และเมื่อกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรสชำระปฐมสมโพธิกถาสำนวนที่ 3 พระองค์ก็ควรที่จะระบุว่าสำนวนของพระองค์ได้ชำระปฐมสมโพธิจากสำนวนสมเด็จพระพนรัตน์พระอาจารย์ของพระองค์

จากการที่ผู้เขียนได้ศึกษาปฐมสมโพธิกถาสำนวนที่ 2 ซึ่งในปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ เลขทะเบียนที่ 2233 ตู้ 10 ชั้น 2/2 อักษรขอม-ภาษาบาลี หน้าลานแรกจารว่าปฐมสมโพธิวิถุถารคิดว่าเฉพาะพิมาพิลาป(ส่วนอีก 4 ประการยังต้องทำการศึกษาต่อไป)ที่เพิ่มเติมมาในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาสำนวนที่ 2 ควรจะเป็นการตัดมาของที่มีอยู่แล้วทั้งหมดเพราะ

1. ถ้าแต่งเพิ่มก็ควรที่จะไปแต่งขยายในตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จโปรดพระนางพิมพา ซึ่งในปฐมสมโพธิกถาสำนวนที่ 2 เหตุการณ์ตอนนี้จะอยู่ในสตปญจสาภิกยพหุชาปริวตตแทนดูจะง่ายกว่าการแต่งใหม่

2. ถ้าเป็นการแต่งเพิ่มก็ควรแต่งให้มีเนื้อหาให้สอดคล้องมิใช่คัดแยง เช่น การกล่าวถึงระยะเวลาของเหตุการณ์ตอนที่พระพุทธเจ้าโปรดพระเจ้าสุทโธทนะจนถึงตอนโปรดพระนางพิมพาเทวีและรายละเอียดของนรสีหคณาที่ไม่เหมือนกัน

3. ในตอนจบของปริเฉทอื่น ๆ จะลงท้ายว่า ปรีวตุโต นิฎฺฐิตโต แต่ตอนจบของพิมพ์พิลาปในปฐมสมโพธิกถาสำนวนที่ 2 กลับบอกว่า พิมพ์พิลาปสุตฺตํ นิฎฺฐิตํ (ปจฺม. วิ. 2233 ฐึ่ 10 ชั้น 2/2.) แทนที่จะบอก พิมพ์พิลาปปรีวตุโต นิฎฺฐิตโต

4. ถ้าแต่งพิมพ์ทำไมจะต้องมีปณามคาถาขึ้นต้นปริเฉทซึ่งทั้งที่เป็นผู้กั 20 จากจำนวน 22 ผู้กั ซึ่งจริงๆปณามคาถาควรจะอยู่ที่ปริเฉทที่ 1 และปณามคาถาก็เหมือนกับปณามคาถาในพิมพ์พิลาปสุตฺร และต่อด้วยเนื้อเรื่องพุทธประวัติย่อมาทำไม ถ้าเป็นการแต่งใหม่ก็ควรที่จะแต่งให้กลับไปกับของเก่าที่มีอยู่แล้ว ไม่จำเป็นที่จะกล่าวถึงพุทธประวัติย่ออีก

ดังนั้นผู้เขียนจึงคิดว่าเนื้อหาพิมพ์พิลาปในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาสำนวนที่ 2 ควรที่จะเป็นเรื่องที่มีอยู่ก่อนหน้านั้นแล้วที่แทรกเข้ามา เมื่อปฐมสมโพธิกถาสำนวนที่ 2 เป็นของที่มีมาก่อนสำนวนที่ 3 คือสำนวนของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส อย่างน้อยคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาสำนวนที่ 2 ก็ควรที่จะมีอายุราวต้นกรุงรัตนโกสินทร์และเมื่อมีพิมพ์พิลาปปรากฏอยู่ในปฐมสมโพธิกถาสำนวนที่ 2 ก็เป็นจุดที่ชี้ได้ว่าอย่างน้อยพิมพ์พิลาปสุตฺรก็ควรมีมาแต่สมัยอยุธยาอีกประการหนึ่ง

ต่อมาในปฐมสมโพธิกถาสำนวนที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์คือสำนวนของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส พระองค์ทรงชำระขึ้นตามที่ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นไกรสรวิชิตกราบทูลอาราธนา ผู้เขียนสันนิษฐานว่าเหตุที่มีการชำระคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาใหม่ก็คงจะเป็นเพราะการที่ในปฐมสมโพธิกถาสำนวนที่ 2 มีการแทรกเนื้อหา และที่แทรกเข้าไปใหม่นั้นทำให้การเรียงลำดับเนื้อเรื่องสับสนและมีการขัดแย้งกันในตัว จึงจำเป็นที่จะต้องมีการชำระให้ถูกต้อง ประกอบกับปฐมสมโพธิเป็นคัมภีร์ที่สำคัญ

เนื้อเรื่องพิมพ์พิลาปปริวรรตในปฐมสมโพธิกถาสำนวนกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ได้มีการปรับปรุงใหม่ โดยรวมปลงจตตสาภิยบรรพชา กับพิมพ์พิลาปเข้าด้วยกันจากนั้นจึงแยกเป็นออกุคสาวกปพฺพชาปรีวตฺต กปิลวตฺตอุคฺคณปรีวตฺต พิมพ์พิลาปปรีวตฺตและสาภิยปพฺพชาปรีวตฺต กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสได้แบ่งเนื้อหาในพิมพ์พิลาปสุตฺร ตั้งแต่ตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จออกบิณฑบาตในกรุงกบิลพัสดุ์จนถึงชาวกบิลพัสดุ์เกิดความ โกลาหลเมื่อเห็นพระราชกุมารออกบิณฑบาตไว้ในกบิลวตฺตอุคฺคณปรีวตฺต ส่วนพิมพ์พิลาปปรีวตฺตจะเริ่มต้นตั้งแต่พระนางพิมพ์พิมพาเยี่ยม สิบัญชรทอดพระเนตรพระพุทธเจ้า

การปริวรรตพินิจพินิต

หลักการปริวรรตผู้เขียนได้ปริวรรตตามต้นฉบับโบราณทุกประการ โดยไม่มีการแก้ไขแต่ประการใด แต่ก็มีข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับลักษณะการจารดังต่อไปนี้

1. การนิยมใช้สระแทนที่สระ เช่น

นรสีโห	เป็น	นรสีโ
ชนปทกณยาณี	เป็น	ชนปทกณยาณี
สาริปุตต	เป็น	สาริปุตต
จีวร	เป็น	จีวร
สีหปญชร	เป็น	สีหปญชร
ชีวิต	เป็น	ชีวิต
ชมพูทูป	เป็น	ชมพูทูป
ทิม	เป็น	ทิม

แต่บางครั้งก็พบว่าเป็นการจารผิด เช่น

เทเสตฺตตี	เป็น	เทเสตฺตตี
พินฺพาเทวี	เป็น	พินฺพาเทวี
ภคินี	เป็น	ภคินี
วิสตี	เป็น	วิสตี

2. ความสับสนระหว่าง ล กับ พ เช่น

กาพกณี บางครั้งพบว่าจารเป็น กาลกณี

3. ความสับสนระหว่าง ภ กับ พ เช่น

พินฺพาเทวี กับ ภินฺพาเทวี

4. ความสับสนระหว่าง ต กับ ฐ เช่น

ชาตก กับ ชาฏก

5. ความสับสนระหว่าง ส กับ ษ เช่น

รงสี กับ รงษี
องสา กับ องษา

6. ความนิยมวรรณคดี แทนวรรณคดี เช่น

จิโต เป็น ถิโต

7. บางคำก็เป็นการจารึกของผู้จาร เช่น

สมมุติ เป็น สมมติ

เนื่องจากต้องจำกัดหน้ากระดาษผู้เขียนจึงได้ตัดส่วนที่เป็นการชำระทิ้งไป ดังนั้นเราจะเห็นว่า บทปริวรรตนี้จะมีการจารึก และการจารึกทกล้น แต่เพื่อความเข้าใจอันดีเกี่ยวกับพิมพ์พิลาปสูตร ดังนั้นบางข้อความที่แตกต่างกับปฐมสมโพธิภาษาบาลี สำนักกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส จึงขอทำดกลงดังต่อไปนี้

1. (ตัวเลข) หมายถึง หน้าลานที่

2. (ตัวเลข)หลังนรสีหคถา. หมายถึง ลำดับคถาใน ปฐม. บาลี.

3. {ตัวเลข}หลังนรสีหคถา. หมายถึง ลำดับคถาใน ชา. อ. พม่า

4. ข้อความในหน้าลานที่ 1-2 เป็นข้อความที่ไม่ปรากฏปฐมสมโพธิสำนวนใดๆ

5. ตัวอักษรเอน หมายถึง ข้อความนั้นไม่ปรากฏกปิลาตฤคัมปริวรรต

6. [.....] คล่อมข้อความใด หมายถึง ข้อความขนาดยาวมากที่ไม่ปรากฏใน พิมพ์พิลาปปริวรรต

เนื้อหาส่วนใหญ่ของพิมพ์พิลาปสูตรมีความคล้ายคลึงกับพิมพ์พิลาปปริวรรตในคัมภีร์ปฐมสมโพธิคถา กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรสทรงแปลไว้ดีแล้วจึงมิได้ทำการแปลพิมพ์พิลาปสูตรนี้ เพียงแต่เสนองานปริวรรตเท่านั้น

บทปริวรรตพิมพ์พิลาปสูตร

(1) เอว เม สุตติ เอก สมขั ภควา สารวคฺคิยั วิหริติ เขตฺวเน อนาถปิณฺฑิกสุตฺตาราม โภคนคเร วิหเรนฺโต ยาว จุนฺทสุตฺต ปิณฺฑปาตํ ปรีฏญฺชิตฺวา ฯ ยथा หิ ภควา จุนฺทสุตฺต เกहे ปรีฏญฺชิตฺวา ตํ ทิวสเมว จุนฺทํ อามนฺเตสิ มเมว สุกรมทฺทวอาหารํ วิสขฺขาหิ ตํ อาหารํ อณฺเณสิ ภิกฺขุณฺเณสิ เทหิ เสตํ อาหารํ นิภฺขหิตํ อณฺเณ สุตฺตาน ขาทนฺตฺติ ฯ ตํ สุตฺวา จุนฺโท ตํ กเหตุว นิภฺขติ ฯ ปรีฏญฺชิตฺม เสตลโล หิตํ ปตฺตปรนฺติ ตสฺมี ขโณ ภิกฺขุณฺเณ ตํ มํสํ สยํ อโหสิ ฯ ตุมฺहे ภิกฺขเว นสํ สยํ กตฺตพฺพํ มม วิปากํ มํสํ สุกรสุตฺต ยํ เวรํ มยา กตํ วิปากํ ปตฺติสุเส วิสุตฺตมิตฺติ ฯ ยथाหิ โพธิสฺตคถาเล ทลิตฺกฺกุเล นิพฺพตฺติตฺ

อายุศตตุงคมุทฺธ อายุตนาโส	รสีชาลวิกโต นรสีโห(1) {1}
[อณฺชนสุวณฺณสุนิตฺสเกโส	กาพฺพนปตฺตํ สีสุทฺธล ลาโต
วิโอสธิปณฺทรตฺทิสอณฺณาโล	เอส หิ ตฺยหํ หิตา นรสีโห {9}
อายุศตฺยุกฺกสฺสณฺจตนาโส	โคปฺมุโขภินิตฺสเนโต
อิทฺธิธฺนุอภิลสมฺโก	เอส หิ ตฺยหํ ปิตา นรสีโห] {4}
วตฺตสฺวตฺสนฺทิตฺติโร	สีหนฺมิมิคฺรราชฺสริโร
กาณฺจนฺตฺยจฺจวฺจตฺตมวณฺโณ	เอส หิ ตฺยหํ ปิตา นรสีโห (7) {8}
สฺนินฺทฺธิสฺสคฺมภฺริมณฺขสฺสฺโฆโส	หิงฺกุลพฺนฺชฺชิวฺสุรตฺตชฺชิวโ
วิสฺตฺวิสฺตฺติเสตฺทนฺโ	เอส หิ ตฺยหํ ปิตา นรสีโห (5){6}
[จฺณณฺสฺตางฺกฺนิโ] มุขวณฺโณ	เทวณฺรราชฺปิโย นรนาโค
มิกตฺชนฺทฺวิลาสิคฺคามิ	เอส หิ ตฺยหํ ปิตา นรสีโห (4) {5}
สากฺยกฺุมารวโร สฺยุมมาโล	ลกฺขณฺวิจิตฺตปฺญฺณสฺริโร
โลกฺหิตาย คโต นรวิโร	เอส หิ ตฺยหํ ปิตา นรสีโห (3) {3}
จกฺกวรฺกิตฺรตฺตสฺสาปโ	ลกฺขณฺมณฺทิตฺตอายุศตฺปณฺณิ
จามรฺจตฺตฺตวิภูสฺตีปาโ	เอส หิ ตฺยหํ ปิตา นรสีโห (2) {2}
ขตฺตฺยสฺมภฺวํ (8) อคฺคกฺกุลิโน	เทวณฺนุสฺสฺสน มตฺปาโ
สฺลิตฺสมาธิปฺตฺติตฺติจิตฺโต	เอส หิ ตฺยหํ ปิตา นรสีโห (6) {7}
คจฺจตฺติ นิลปเถ วิย จนฺโ	ตารคณฺาปริเวธิตรฺโป
สวากิมฺขณฺคโต สฺมฺนินฺโ	เอส หิ ตฺยหํ ปิตา นรสีโหติ ¹⁰ ๗(8) {10}

¹⁰ ลำดับของนรสีหคาคาที่ปรากฏในพิมพ์พิลาปสูตร พิมพ์พิลาปปริวรรตในปฐมสมโพธิกาสำนวนของกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส และในชาติฎฐกถาฉบับลงท้ายนาในประเทศพม่า การเรียงลำดับของนรสีหคาคาจะเรียงตรงกันเฉพาะคาคาที่ 1 เท่านั้น เหตุที่ตรงเฉพาะคาคาที่ 1 เหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะวรรณคดีบาติครั้งแรกที่ปรากฏนรสีหคาคาคือ วรรณคดีรุ่นอรธกถาที่ประพันธ์ขึ้นในลังกาทวีปซึ่งจะกล่าวเฉพาะบทที่ 1 สำหรับคาคาที่แต่งเพิ่มจึงทำให้การเรียงลำดับสับสน ซึ่งการเรียงลำดับของนรสีหคาคาในปฐมสมโพธิกาสำนวนกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรสจะเหมือนกันในคัมภีร์ชินมทานิทาน ในขณะที่เดียวกันพุทธประวัติตอนนี้ในคัมภีร์ชินมทานิทานก็เหมือนกับในคัมภีร์สัมภารวิปากทุกประการ แต่ที่ผู้เขียนคิดว่านรสีหคาคาในปฐมสมโพธิกาสำนวนกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรสนำมาจากคัมภีร์ชินมทานิทาน เพราะคาคาที่พระกาฬุทายีกล่าวพรรณานทางมากรุงกบิลพัสดุ์จำนวน 60 คาคาในปฐมสมโพธิกาสำนวนกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรสซึ่งอยู่ก่อนตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จเข้ากรุงกบิลพัสดุ์เพียง 1 หน้าก็ระบุว่านำมาจากชินมทานิทาน (ปฐม. ไทย, หน้า 153-159.)

[อมรนต์พลนาคคชินโท	มารปราเชย วิภกมสิโท
สพพคณาวิสุโท	วนทามิ เต โคตมอตุตมปาเท ฯ
กุลาชโตมตรตตสุปาห	ปทสมณทิตลภขณปาห
ปารมิจิตตวิภูสิตเทห	วนทามิ พุทธสิริมนิปาห ฯ
ปุลณธรนิกิริสสิตรูป	ราคมยาภยนาสิตรูป
สุทธสิริวรมณทิตรูป	วนทามิ โคตมอตุตม รุป]

[อิติ อิมานิ ทสสิ นรสิหคถาหิ พุยาติเรกาหิ ภควนตํ โถเมนตี ภควโต สมุปทาน จาริก-
 ภาวํ ฌตวา ชลิตเนน เนวปาทเยน เวคสา พุทธปิตสุโททนมหาราชาณํ อุปสงกมิตวา มหาราชอชเชว
 ออย (10) ปุคโต คุมภกํ ททเย ปกชปิตวา วิย อานิต อโยโย ปิณชา จรตีติ อารโเจสิ ฯ] ตํ สุตวา
 ราชา สวิตตมานททโย สาทกํ สนนุเพนโต ตูริตตริโต ปราสาทา โอริยุท พลววาตเวเตน [จลิตจลิม-
 เนเนว คติปทวิภเขเปเน อตตานิ สณจาเรตุ อสกุโกนโต อลขมาโน อนุภกมคเมนเน ยาวคา ภควโต
 ปุโรโตตตวา ฉพุภณณเรสิทินกรกิริณสมุปรปโสภิตมภินิลนยนภมรคพภปณญาสคสทสปีติสปุปนุ
 พุทธวรวททกวิกสิตเสเสยยํ สมโลเกนโต นยนชลเวเตน ททยาพลชาตทุกขเวคอุปถมเกนโต อาห]

ก็ ภนเต อมเห ลชาเปล [กิมตถํ ปิณชาย จรธ กิมห็นราชา กิมหันทลิทุโรนโกโควา กิมห
 เวมติโกรตนตเตย กิมห อสทุโร กิมห ภนเต เอตตกานํ ภิกขุณํ น สกุโก ทาตุ ภตตุนติ สพพท
 กริต] มหาราชวิสจาริตเมตํ มหาราช (11) ตถาคตตสส ปเวณตี ฯ น นุ เอว มหาสมุตวิโส ขตติโย
 นาม ฯ ตตถเอกขตติโย ภิกขาจาริโก นาม นตฺถิติ อยํ มหาราชวิสจรวสโส อมหากํ ปน วิสโส
 ทิปังกรโต ปญฺจาย ยาว กตฺสไป ภควา อยํ มหาราช มม วิโส นาม ฯ [เยปี เต มหาราช ปญจ
 นีวรณาปหาย ปญฺจาย สพพกิลีสานํ ทพลกรณเนน จตฺสจติปญฺจชานนสฺส ปติภฺจิจิ จิตจิตตาสตตสมโพ-
 ชณฺจคาภาเวตวา อนุตฺตรํ สมมาสมโพธิ ปติพฺพชณฺธิสฺส ฯ เยปี เตว อภิสมฺภุชณฺธิสฺสนติ สพเพ ปี เต
 สมุปทาจารินา ชิวิตํ กปฺเปสิ ฯ ยโต จ] โข มหาราช ลุมพณฺวิเน มจฺจลสาตมฺเบ ทวตฺตีสาช ปุพฺพนิมิต
 เตหิ ชายมานสฺส มหาสมุตฺตวิโส อตฺถิ มหาภินิกฺขมณํ นิกฺขมณฺตสฺส มหาปทานํ ปธานนฺตสฺส วชิ
 ราสเน นิสินฺนสฺส มารพลํ ปฺราเชนฺตสฺส ปุพฺพเพนิวาสนฺถยาณํ ทิพฺพจกฺขุ(12)นา ญาณํ มหาสมุตฺตวิโส
 อตฺถิ ยโต จ โข มหาราช ปจฺฉิมยามเ ทวาทสาจคปฺปฏิจฺจสมุปาหํ อนุโลมปฺปฏิโลมํ มนสากรโรรนฺตสฺส
 อรุโณทยสมเย จตฺสจจาภิสมฺโพธิปตฺวา อนุตฺตรํ สมมาสมโพธิ ปติพฺพชณฺนตสฺส มหาสมตฺตวิโส นาม
 นสฺสติ น อุปชชติ ตโต มหาราชพุทฺธวิโส นาม วตฺตตีติ ฯ อนุตฺตวิธियํ ติโต ตสฺส ฐมมํ เทเสน-
 โต เอวมาห ฯ

อุติภูเจ นปฺมเชยฺย ฌมฺมสุจฺริตฺ ฌเร
ฌมฺมจาโร สุขํ เสติ อสุมี โลกเ ปรมฺหิ จาติ

กาลาปริโยसानเ ราชา โสตาปติผลเ ปติฏฺฐาสิ

[สกลํ เอกฺรชฺเชน สตฺตสฺส คมเนน วา สพฺพโลกาธิปฺจฺตเจน โสตาปติผลํ วโร ยสฺมา เอตฺตเถกานเ
รชฺชํ กาทเรตฺวา ปิ นิรียาทีหิ อมฺตโต โหติ]

อถ ทุตฺยทิวเส มหาปชาปติยา นิเวสเน กาลามห

ฌมฺมณฺเณเรสุจฺริตฺ น ตํ ทุจฺริตฺ ฌเร
ฌมฺมจา(13)โร สุขํ เสติ อสุมี โลกเ ปรมฺหิ จาติ ฯ

กาลาปริโยसानเ มหาปชาปติ โสตาปนา ราชา สุทุโธทโน สกิทากามิผลเ ปติฏฺฐาสิ

อถ ทุตฺยทิวเส ราชาสฺทุโธทโน วิสฺติสหสฺสภิกฺขุปรึวารสฺส ภควโต ราชานิเวสเน ยากุชชํ
อนฺตรภคฺเต สมฺโมทนียํ กโรนฺโต ภาเนตฺตํ ฌมฺหากํ ปธานกาเล เอกา เทวตา อากนฺตฺวา อากาเส ถต-
วา ปฺตฺโตเต เต มหาราช ฌสุ ทิวเสสุ อปฺปาหารตฺยา อํคารราสิมฺหิ ปกฺขิตฺตนิลฺุปฺปลกฺลาปํ วิย ฌงกม-
โกฏฺฐิยํ กาลกโตติ มยฺหํ อโรเจสิ สุนนฺตสฺส จ มยฺหํ ภาเนตฺ อโยมยตฺตตฺสลากาย วิชิตกณฺเณ วิย
อถ มม ทิสภาเก สมฺปตฺติจฺจตา วิย

วิย สมฺปชฺชนฺตึตฺติ สทฺทหฺสิ ตฺวํ มหาราชาทิ ฯ น สทฺทหามิ ภาเนตฺ เหวํ ตํ วทามิ เทวตา
มม ปฺตฺโตเต สพฺพณฺเณโพธิํ อปฺตฺวา ว น กาลกโตติ ฯ เทวตา มหาราช ปธานํ ปทหนฺตฺสฺเสว กาลํ ก
(14) เรยฺยาติ มยฺหํ ภาเนตฺ เอตฺทโหสิ อปฺเปว นาม มชฺฌิมสมเย สุริโยฏฺจกฺนภาโว สียาติ น ตฺเวว-
เม ปฺตฺตสฺส อณฺจตฺตตฺตํ สียาติ มหาราช โพรสิตฺตตฺตมฺมียํ ถิตฺสฺส ตถาคตฺตสฺส อางริยานิ เตสุ เอลก
อฏฺฐิสฺส ปุพฺเพสุ น สทฺทหาสิยฺเววาทิวตฺวา มหาฌมฺมปาลชาตํ กเถสิ เทสฺนาปริโยसानเ โส ราชา
อนา คามิผลเ ปติฏฺฐาสิ

กตภคฺตฺกจฺโจจฺสฺส ภควโต ภคฺตฺวานุโมทนกาเล มหาปชาปติโคตฺมึ อนฺเตปฺริกาหิ สทฺธี
ฌมฺมสฺวานฺตถาย นิสิที ฯ อถ ราชาสฺทุโธทโน ตาสํ อนฺตเร ราชูลมาตฺโร อทิสฺวา อชฺงฺปิ ราชูลมาตา
น ทิสฺสตีตฺติ เอกํ เปสิกํ ปโกสาเปตฺวา กจฺจเช สฺฐนิสาย เมว ภควโต อิทฺ นิสิทฺนถาวํ ปฏฺฐิเวเทเสตีสิ

บุพเพ ปิยวิโยคโสภกททหนสมเยสุ อฏฐสุ สัจจเรสุ สจกมนตถาย อุตฺตุมานา อ (15) ยญ
 โข ภควา อีช นิสินฺโน กาโลทานิ สนฺตตฺตโสภกทหน นิพฺพาเปตฺนฺติ

อด รมฺโย เปลิกา อิตฺถิ ราหุลมาตฺตนิเวสนิ อฺปสงฺม ๙ อทฺตส เทวี ราหุลมาตฺร ชนปทกฺลฺยา
 ณี กาสายวตฺถาย นิवासเน ปรีทหนฺตี [ปาปทฺฐสฺติกาจนฺทเลกฺข] วิย ก็สตรสรกมฺสาส ปตฺติตฺติมิว
 นยนชฺลสฺนทลิตฺวทหนํ ปาวุสกาลบุพฺพพณฺณจฺจนฺทํ วิย ทิมกาลกเต สสตตสมเวทิตฺตํ อสุชฺลธราปาวาหิ
 เตกรสุสํ กลสฺสวรมิว วฏฺกํ องฺการราสิมฺหิ จกฺจิต อฺทกํ วิย อฺนฺนทฺตรทิมอสุสาส ปรมโสภกทหนน
 อตฺตานํ ฌาเปตฺต กามิ อฺนฺนปรตฺตนยนสฺลิตฺสลิเลหิ อฺนฺนเต ปฺริกา ชเนหิ ภควโต อฺนฺนตฺร วนฺทติ ทิสฺวา
 ตฺตฺตฺตฺตฺตฺต วิสฺสิทฺติ ๙ เทวี ปิสฺวา ตํ ทิสฺวา อมฺม อโห อตฺติชฺรททโย เม อຍฺยปฺตฺโต สพฺพตฺตฺตฺตฺต
 อเปตฺตฺตฺตฺต อเปตฺตการุญฺญ โกถมฺปิ นาม มาทิสฺส ชนปทกฺลฺยาณี(16) สินฺหาตฺตฺตฺต วรรณํ อิมฺญจ ตทฺท
 ชนํ วรรณํ สุวณฺณกมฺมมฺลฺมฺขปฺปฏิพิจฺพํ ทพฺพนยนสมํ ราหุลกฺุมาริ มิลาตฺตมาลจิว กวจฺรจิว โธหาย นิภ
 ขมฺติ นิราลมฺโพ นิภขมฺนฺเต อຍฺย ปฺตฺเต ปิยปฺติมิหิ มาตฺตคามสฺส ทพฺพเกทกรสุส วิชฺวาทฺกฺขสฺส ภาตฺติ
 อสฺสํ วิชฺวาปนาหํ อมฺม อปคตฺตฺตฺตฺต วิย วาหิณี วิปฺนฺนชฺโซ วิย รตฺติโร พฺยาปนฺนฺมฺโม วิย ททโน
 อราชโก วิย ราชฺสิริ สนฺนเต เจวํ ก็ มนฺ เตน ปนฺ อຍฺยส ปตฺติวิทฺเทน จิวเตน เสຍฺโย เม หลาหฺสํชาทฺนํ
 อจฺจกฺปฺปปาตา อปฺปเตยฺยาหํ สนฺตตฺตฺตฺตฺต อคฺคิชนฺทํ ปวิสิ มริตฺต ปตฺติรูปิ ชรกถ รชฺชฺยา ทิวมฺปิเลต
 วา มรณํ เสຍฺโย มรณฺเน วาปีวาทมนปฺปคฺสฺส วิชฺวาทฺกฺขสฺส ปรีโยสานํ วิกริสุสํมิตฺติ ๙ อาทินา
 นยเนน ภควโต อฺนฺนตฺร

เปลิกา อิตฺถิ เทวี อภิวาทฺตฺตวา (17) มหาราชา ภคินี ปกฺโกสฺติ อชฺเชว เต ภคินีภาตา ภคฺตฺติ
 จจํ กตฺวา ฆมฺมํ เทเสตฺติติ ๙ สุตฺวา จ สฺวา ต พิมฺพาเทวี อฺริ ปฺทฺรหนฺตี พหฺลทฺลวตฺร กณฺทหนฺตี ปรีทเว
 หนฺตี อสฺสฺสฺสฺสฺสฺส เหนตฺเตทฺติ เปลิกํ เอตฺทโวจ หนฺนเช ก็ เวทสิ สสฺสฺสฺสฺส กิร ปกฺโกสฺติ ภคฺตฺตฺต
 หนฺตฺตฺตฺตฺต อาม ภคินี เตนหิ เท เช เอตฺตฺต เกเวกาหํ กาลกิณฺณี เอตฺตฺตเวกาหํ วิปฺตฺตฺตฺต อวตฺตฺตนา
 นี อากวาทํ สฺวาปวธา บุพฺเพปิ เม ภคฺตา อิมฺสฺมึ เยว นิเวสเน สฺมาจินโน สยมาจจฺจติ สยํ ปวิสุสฺตฺตฺต
 นิสฺสิทฺติ หสฺติ กิพฺติ มยา วชิเตน สุวณฺณกฺลเสน ปาเทว ไรวติ มยา สปฺปาทิตฺตฺต วรรณํ ภคฺตํ ภูณฺชติ
 มม ปณฺณตฺตวตฺรปฺลลฺจเก เสຍฺยํ กปฺเปลสิ อิทาเนว ปนฺ กถมํ ภคฺตาริ อณฺณตฺต ปสฺเสຍฺยํ วรรณํ วรรณํ
 ปนฺ มยฺหํ ภวิสฺสฺติ ยโสธฺรราย กาทฺกิณฺณียา อจฺปราเรน สิทฺตฺต(18)กฺุมาริ นิภขมฺติ อิทานิ อาคฺโตจ
 มาตาปิตโร ลาเม อาสา อชฺลวตฺตเมปฺพพฺพา พลวตฺร เม ปฺราณกตฺกมฺมํ [หาวิธฺพิลิวณฺณานํ พฺลปิพฺเพหิ
 วิปฺลโภกฺกฺขนฺทสมิทฺธิชฺคฺตฺตฺตฺต เต มํ ปกฺกฺกฺกฺกฺก] อิทาเนว ปพฺพตฺตมตฺตเตน โสเกน อชฺโณตฺตฺตริตฺวา
 มม ปาปํ ปฺริตฺกเมวติ นาทฺหนฺตํ กุชฺชามิ อทฺวาเสมิ มยา กตฺมปฺปมาณาปฺราธํ ยสา ปนฺ มยฺหํ จิวิตฺ
 ทิมํ โหติ หาทฺทพฺ นิลชฺชินิลชฺชิตฺตย หิ อณฺโณ สมฺสฺสฺสฺส หิสฺส มรณฺนฺติ โสภกททํ ทฺกฺกฺกฺกฺก ภาชฺนํ

ลียา กถณจ ปน เม ฅาติกา เอวรूपิ มยา อนุภคตททุกั สุตวา โสภสมุทเช โอสัทมานา ภวิสสนตติ
 วตวา เปลิกั เอตทวโจ กจจเช น กจจามิ อิต สสุสรปาท อภินุชามิ อิตวคชชติ ปรรณกนตุ
 อชช ตินิ ทิวสุธานี ภคตา เม(19)กปีลาวตุฎั ปวิภูโจ มั อนุเกตวา นิภขมติ ยทิ อชเชว ทิวเส ภคตา
 เม อนาทยิตวา นิภขมติ นิภขมนกาเสเว เม ชิวิตั สรรโต นิภขมิสสุติ จิรกาลปรีปาลิกสุส ชิวิตสุส
 อุปเจโท ภวิสสุติ ภคตโน กิร เม จสุ วังจจเรสุ สมหินนวดตนิยาน สพพญญตถณณนโร
 มตถกั ปตุโต มยหจจ ปน สมหินนวดตนิยามน ปียาสงคม มโนรณมคตมปิ น สมชมติ อชปิถั
 ปพพชชั ปสุตامي กจจเช ปเวเทส สเจ เม ภคตา นิเวสนั ปวิสสุติ อิจติ กุสลั โน เจ อีเชว มรณ-
 น โสภสนตุั กริสสุตاميติ เปลิกั เปเสลีย

สาปี อิมิ ภควโต สมุเช รณโย นิเวเทสิ ราชชา ยโสชราย คุณมหนตุั ปเวเทนโต ภควโต
 สมุเชเชว กเถสิ อุเถตเถทิ วิรวชิตตธณสงคามมหาการุณิก สเจ สุตโต น คมิสสุติ เทเวีย สิริชยนค-
 พุภั นิยตมสุสาปี สีนหาตุราย กาลกิริยา ภวิสสุติ ตสุสา มร(20)ณน สพพภทุโร คุมหากั วรตनुโย
 มรณั ปกจเจยย ตสมิ เต มม ชิวิตั น สณฐาติ มเต จยิ สพพากิจจว ราชวสกุลาโปเวณีย ทค ปติญ-
 จาวิ นญฐา ภวิสสุติ ชิวิตมสุสา ภนเต ตยา ปติพพทา เมว โหติ ยาจามิ ภนเต ราชุลมาตุยา
 ชิวิตนติ

อดสุส ภควา เอตทวโจ ยุตตनुต มหาราช วจัน สเจ อชเชว ตถาคโต ยโสชริ น ปสุตติ
 นิยตุั ผลิเตน ททเย น สา กาลั กริสสุติ พหุปปุ วต เม ราชุลมาตา อติตมทุชานั สา ชาติสตสทสุส
 สเสสุ เม ทียมานาปี ตสุสา ปุตตธิตโร ทียมานาปี ติ มมตถั อเปกชินติ จิตตโก ตน มคตมปิ
 นุปปชชติ อโห วต อุปการา มยหั ยโสชรา ติ นนุตาย ทินนั สพพคุณวิสิญฐ สพพญญตถณณณ
 เอวรूपิสสุ สพพญญตถณณทายกสุส มาตุคามสุเสว สพพญญตถณณณปปลุณปปริเวโร ตถาคโต
 สเจ ปจจุปการั น กรอมิ (21)โก นาม ปจจนา ปจจุปการั กริสสุตติ.

อด ราชชา สุตุโรทโน ภควนตุั เอตทวโจ กาลอ อิทานิ ภนเต พหุปปการาย ราชุลมาตุยา
 ปจจุปการโร กรณียอติ. กตถญตทาเวคสมุสุสาทิโต ภควา ตวตมาสนา วุญจหิตวา รณโย ปตุตุั อทาสี
 วิสติสทสุสภิกขุคณา อนุโต ราชนิเวสนเนเว ถเปตวา สาริปุตตโมคคตถาเน กเหตุวา ราชุลมาตุนิ
 เวสนั ปวิสโนโต สาริปุตตโมคคตถาเน เอตทวโจ พหุปปการาหิ สาริปุตตสตุถวิ ราชุลมาตา สจเจ
 พลวสีเนเหน ตถาคตสุส ปาท คเปตวา ปริมชชกณฐนติ สา จตุมเหหิ นทนิวาเรตพวา ยาว ทตุถั
 กณฐนติ สเจนิวาเรถ ตสุสา กาลกิริยา ภิสสุตติ เอวั เหสุติ ชมมเทสนาย ภาชนั ภวิสสุติ
 ตถาคตสุส อาญญั ภวิสสุตติ สอินโน ตถาคโต น โมเจยย ตถาคโต หิ สาริปุตตวิตธาโค วิตโทโส

วีตโมโห เขปีเต ราคา ตากคตสฺส ปหิณา อุ(22)จฺฉินฺนฺมฺลา ตาลวตฺตูกตา อนภาวจฺกตา อายตฺติญจ
 อนุปฺปาทรมฺมาติ.

เอวํ ภควา สาวเก ปเวเตควา เทเวีย ปสาทนคฺคํ จนฺทสุริยสฺตสฺสทฺสวฺชฺชิตฺก เกลาสสิขร-
 สฺสมุสฺสย วิย พุทฺทรรณฺณวิสฺสวีสฺสทฺสทเวเวีย มณฺฑิรฺวโรภาเสนฺโต ฉพฺพณฺณรฺงฺสิโย วิสขฺเชสิ. ตาป
 ญฺลฺลรฺณฺนิโย ตฺรณฺดาตฺชนฺรปฺมาณา โย พิมฺพสฺส ปาสาทสิทฺทปฺลยฺชฺรภาวาโตรณฺฉินฺเทหิ อญฺฆาตฺตฺรณฺติโย
 สกฺลปาสาทคพฺพนฺตเร ปญฺจรีสุ.

อถ ภควา วจนฺปวาติ ตาย อนุโนปมย พุทฺทวิภูติยานิ นิเวสเน ปวีสิตฺวา [ยฺกคฺนคททนขสิ
 ชาตฺชฺลิตฺ] ยฺกคฺนคทตฺตมตฺตเก อุทิกเก อุทิตทิวเส กโรวีย วิย นิกฺขนฺตกาตา สญฺจปีตปฺวรปฺจจฺต-
 ณฺรณฺตมมฺลยฺเก นิสฺสิทฺ. อถ สพฺพา อิตฺติโย สิริสยเน นิสฺสินฺ ภาควนฺตํ ทิสฺวา เทเวีย สยนคพฺภํ คนฺต-
 วา หทยโสทคฺลิตนยสฺสิ [ตณนลรวตฺติกาย สมฺมสณฺฑิตปฺนปโย ฐรตฺน กถลเก ภาตฺตํ วิโยคสํวจฺจร
 คณฺยานุติ วิยอินฺวทฺนํ เทว] นิเวเทสิปฺเร วิย เต ภคินิภตฺตา รตณมฺลยฺเก นิสฺสิทฺ สุตฺวาเทวี ฑิมฺตรส
 อุณฺหํอสุสฺสาสฺตฺวา กาสาวรยฺนุติ ฑิมฺนฺตรํ อุตฺตราสฺงฺกํ กริตฺวา ฑิมฺกาลเกเส กณฺณเนเรสุ โอลมฺพาเป-
 ตฺวา สนิก อุปฺญฺชฺนุติ อลงฺการหิตํ ราหุลวรตฺนุญํ หตฺถे คเหตุวา คพฺภทฺวาเร ถตฺวา สตฺโตปฺปี
 สทฺสฺสโต ลคฺลิตนยนสฺสิลา อนุเปกฺขนฺติ ภาตฺตทสฺสนาย อุตฺตกมาปฺนฺนา กงฺคาโสเตนฺทํ วิย
 นยนสฺสิเลหิ สมฺมาปีหตฺทิญฺจกาย ยถา สุข ปสฺสิตฺ กามสฺสกฺโกนฺติ หาหฺนยนสฺสิล อญฺจ สํวจฺจเรสุ
 ตฺยหํ โอกาโส มยา ทินฺโน อิทานิ ปน เม สมฺมาคตฺส ภาตฺตโน ทสฺสนมตฺตมฺปิ น ทติ มยา ทลฺห-
 นฺธํ [เทวพฺพนฺนํ วัตเมน ยนานิ พล สนฺทฺนานิ นยนสฺสิเลหิ กิมภพฺพหิ ภาตฺตโน ทสฺสนายาติ อิติ
 เทวีปฺจจตฺมตฺเตน หทยโสเกน อชฺโชตฺตวิยมาณา ฉ ทากาลมรฺมตฺตทินกรกิริ(23) ธมา ภิตฺตฺตราลปฺปฺวา
 วิย กิสฺสามิ อภิตฺตฺโรสกา ทฺติยํ ปาติปทฺจนฺทเลกฺขา วิย กาลาติตฺสสมฺมปฺนฺนํ โสภการภริตฺนยฺตฺรณฺ
 วิทฺสฺสิยมาณาวิย อิสกตฺตมฺนา सा พิมฺพาสยาสา สตฺกฺสนฺตํ อจฺจจฺนนฺติ ภูสาลิลาภมฺปิตฺกนคิริณิกฺมว
 ปฺรฺหาวีย วาลลสิวลฺลิตฺ มลฺลวสตฺตฺปาเทนิ ปติ ภควโต ปาโท โคปฺปํ คเหตุวา สํชาอหิต ชฺรฺเสน
 เกสกลาเปน ภควโต ปาเทปริมฺชฺชนฺตีปโททิ ปหามฺสามิ อปฺราโร] อหเมว ชฺมพฺพทิเป กาลกณฺ
 สินฺหาตฺรราย อยฺยปฺโต ชิวฺหคฺเค เชลปฺณฺฑํ วิย โอหาชฺ อชานาเปตฺวา อชฺฉรตฺติคสมฺเยนิกฺขเมนฺภา
 สเจเม อปฺราเช สติ เกนฺนุโว การณฺเน ตทฺทฺชาตฺส อิมฺสฺสการณา การณฺปชานนฺตฺส ราหุลสฺส
 โก นฺ โข อปฺราโร [ตีวตฺวา หิมวณฺตํ กณฺฑรสฺสณฺมาต กายจฺนลตาสมวณฺโณหิ พุชฺสาเสหิ กลโชตฺสิ
 (24) วิย วรรตฺนุยฺรลการมฺปฺปํ ตฺยหฺนุติ สิสฺจฺมตฺพิตฺวา หทยวิธารณ สมฺตมฺติ การุณฺญวิลาปี สมฺกฺเข
 สาเรณฺติ ราหุลเมวตฺทโรจ หาราหุลวิธาราปฺตฺ อหมฺปิติโก สิปิตฺราปฺริจฺจโตสิ วิปฺลฺลทฺกฺษภาตี อุตฺส
 ชฺริว เตน อหํ ปิทานิ มริสฺสามิ มยา สทฺธิมริตฺ วัจฺจติ มหติ วจฺเม สามิตฺ อาท อชฺโลตฺวเมวैया โม

นिरตุโถ วต โลกุตสพฺยาหาโร ชปทกฺลฺยาณิวดถฺยํ ยโสธฺรธาติ นพฺ อยฺเย โสทฺธฺรธาติ วฏฺฐติ] จกฺกวตฺติ
 ราชฺรหาวตาย ยโสธฺรธาติติ วิตถฺยํ ลกฺขณปาทกานํ วณฺณํ วิชฺราราหาติ

นิพฺพุตา นฺนุ สา มาตา นิพฺพุโต นฺนุ โส ปิตา
 นิพฺพุตา นฺนุ สา นารี ยสฺสา ยํ อิติโส ปตีติ¹¹

[กิสฺส มยฺหํ อชานา เปตฺวา นิภยฺมสิ ก็ มยฺหํ นสฺกฺขิสโร ปิปี อนุปฺพพฺพชฺฉิสฺสุ สนิทฺทชนฺสฺส
 อกตพฺพ นาม ตี อหํ สาปีนิภยฺมนฺนเต ตยิสฺสทฺสฺสทฺกฺกํ ชีวิตฺตํ ชหิสฺสฺสสามิ อิมาย จา ปน มงฺกฺลจฺกฺมมาย
 ทพฺพห รุชฺชชฺยา ทลฺหตร วทฺธหยา(24) ชีวิตฺตฺรตีติ เอว มาทินฺนา ปโรทิ ปรีเทวิ. อถ โข ราชาสุทฺ
 โธธโน พุทฺธปีตา ตสฺสา กุณฺ ภควโต ปเวเทตฺโน เอตโร จ สจฺจํ ภนฺเต. ราหุลมาตา เม สฺมุณิสา
 ตถา คเต สนิทฺทหยวฺนทฺเปมควโร ภควโต นิภยฺมนกาลโต ปฏฺฐาย นิสินฺนาปิโรทิ โอวฺนตา ลิกฺกนฺธ-
 ติ โสวติ สจฺจกิริยา ปเถสฺส ภควนฺตํ สริตฺวา นิปฺนฺนา ปิกมฺนฺตา ปิตตา ปิโสจติ ฯ ปุพฺพพฺพหฺสายนฺโ
 ราปจฺทเสธา โรทติ ราชฺจฺกโณ ปิ โข โลกนฺตํ สิริทพฺกํ ปิรตนปฺลจฺกํ ปิ เสตจฺจตฺตํ ปิ โอโลเกนฺติ
 โสจติ สุริยมณฺฑล จนฺทมณฺฑลํ โลกนฺตํ โสจติ ปทุมานิ วา ปุณฺฑริกานิ วา โลหานฺตํ ยํ โอโลเกย
 หนฺนา โสภํ วิโนทฺนตฺถาย ตํตํ เทวคฺมิสฺสามิ ทพฺยโสภํ ติกฺกนฺทพฺย โหสิ สา หิ สามิปฺุตโต กิรเม
 สตฺตทิวเส นีราหาโรติ สุตฺวา อหฺมปิ นีราหาโร ภวิสฺสามีติ นีราหารวฺนสิทฺติ สามิปฺุตโต กิรเม
 มทจฺจสนิ วตฺถานิ(25) อปฺปเนตฺวา กาสายานิ วตฺถานิ ปจฺฉา เทตฺวา สมณฺธมฺมํ กโรตีติ อหํ กาสา
 ยานิ อจฺฉา เทตฺวา สมณฺธมฺมํ กวิสฺสามีติ อยฺย ปฺุตโต กิรเมตฺถานิ สณฺจริตฺวา สยํ ปฺุตโต กปฺเปสฺสี
 ติ อหฺมปิ ติถานิ สณฺจริตฺวา สยํ กปฺเปสฺสมิตีติ สา ตถา อกาสิ ชมพฺพทฺธิป ราชาโน วธฺวา ยโสธฺรธาติ
 สุตฺวา ปณฺณการํ สตฺสทฺสฺสทฺทานิ ตทฺทกฺกาย เปเสสิ สา ปิ ปณฺณการํ ตํ ทสฺสทฺสกาเล อทิตาย ปชฺฉติ
 ตาย ส โชติภตฺตาย อยฺย สลากาย วิชิตฺจกฺมุโสตา วิย เวทนาติ อปิ จ มหาราช อนุจฺฉริย เอตฺรหิ ปุพฺ
 เพทิ กิรายํ ยโสธฺรธาเทวิ ติวจฺจนาน ฯ อนุภวฺนตฺเรณ ปตีจฺจนนํ อาทริตฺวา สพฺพพฺพญฺตฺถจ โจนฺปาก
 ตํ กตฺวา ทฺวินนํ อคฺคสาวกานํ ปมฺกฺกนํ สพฺเพ สํสากฺยราชนํ วิย เทวตฺริโสโส นิลวลกฺกตพฺก
 ปทาเลตฺวา ปุณฺณจฺจนํ อฺปฺลมฺภนฺโต มหาชานํ เทสฺเสสิ]อนุจฺฉริยํ มหาราช เอตฺรหิ กิรายํ ปุพฺเพปิ
 ยโสธฺรธาเทวิ ติวจฺจนานโยนียํ นิพฺพุตฺตาปี พาราณสิเรญฺญู อีสฺสรียาธิปจฺเจน สมฺปหาริยฺมานาปี มยฺหํ

¹¹ ในคัมภีร์ชาดกภูฏกถาคาถาบทนี้เป็นเวลาที่พระนางกีสาคามีตรัสสรรเสริญเจ้าชายสิทธัตถะ
 ขณะเสด็จเสวยพระนคร (ชา. อ. ป. 7 ม., หน้า 96.)

สินเนน สินธุ วิย น กมปติ มยหิ ชีวิตทานิ อทาสีเยวติ เตหิ ชาจิโต ภควา จกขุมณฆลั วิวริตวา
จนทกีนุรชาฎกั(26)กเถสิ.

[อถ สว ปุริม ภวั สุกตาทิกรตฺร สินเนหาตฺรป เวคปฺป ชนิต พหุลสฺส กภคฺติ คุณาวิเสสรตฺนนิ
ตสฺหิ ตามตฺตร สรมฺมเทสิตยา อติเต วิย หลณฺ ทุกฺขเวทณ เวเทสิ ยทา กณฺจปติยั โอลิเกนฺติ
ทิมตฺรึ อณฺหอสฺสาเสนฺติ ตฺวม ปิ ญฺญณั วา กณฺจวา ปติลทฺทนฺเต ชีวิตสฺส ปชลั ตหิโต กายสวโร
กสฺมา สามิจตฺเตน สทฺธิ เอกโต นิกฺขมสิ ตสฺส จาหิ นิกฺขมตฺตมฺปิ น ปสฺสามิ กุมาริ กิร นิกฺขม
ตีติ ตั ปสฺสนนฺตสฺสตี วจนานกต(26)เสยฺย วสฺสโตต หทยั ผลิเตตฺต ปสฺสนนฺติ ยापน มยหิ ยาว อชฺฌนค
นา ชีวิตั ฐรตี ปติมามตฺตา จเต สมฺภูจฺจิโต ชีวิตถฺย ปนํหิ อตฺตทานิ ปสฺสาหิ พาลหตฺรึ โย สิตาตค
วสวมิ ภคฺติ คุณายตฺโต สกฺกปติมา มตฺเตนาคิ อาทินานเยน ตสฺส คุณสฺสคฺก นิเวเทสิ ฯ อติตนาถ
ต ปจฺจุปฺปนฺนึ ฌาณโก วิโทติ ภวณานาโร ภควา เอวเทว มหราชทพฺพลสิเนหา ตถากเตติ ฯ ยโส
นฺทตสฺส ภควโต มุขมณฺฆลั โอลิเกียย มนา อญฺจาสิ ฯ สตฺถารา ปวตฺติตานิ วนฺตฺรึ วิคตลลิตคตฺต
กณฺจก วิย วิมุตฺตรสขมฺม]

ตทเทว ภควา อตฺตโน มรฺุรรมฺมเทสนา ลลิตคฺงคาสิตลสฺสลิเณ เทวีย ปริพฺยุลทโสภทททย
น อุปฺสเมติ. สุตฺวา ปุพฺเพ สตฺถุชีวิตั มยา ทินฺนุนฺติ ปิติ อุปาเทตฺวา ปิตฺยา โสภกั วิภฺขมฺภิกฺตฺวา ภคว
โต สมฺมุข สกฺกายทฺธิจฺจิ วิจิจฺจนา สิวตฺตปฺรมาสาทโย กิเลส ปทาเลตฺวา โสตาปตฺติผลั ปาปฺณิ. จตฺ
ราสีตีสหสฺสาธมฺมาภิสมโย อโหสิ.

พิมพ์วิลาปสูตรต์ นิฎจิตต์

อักษรย่อ

- ขุ.ชา.ปรม : ขุททกนิกายสุส ชาตก ปรมภาโค
 ชา.อ.ปรม : ชาตกฏจกถา ปรมภาโค
 ชา.อ.ฉ. : .ชาตกฏจกถา ฉฎจภาโค
 ชา.อ.พม่า. : .ชาตกฏจกถา ฉบั้งฉงคายนา
 ชา.อ.ทส. : ชาตกฏจกถา ทสภาโค
 ชิน. : ชินมหานิทาน
 ธ.อ.ฉ. : ธมมปทฎจกถาย ฉฎจภาโค
 ปฐม. ไทย : ปฐมสมโพธิกถา(ภาษาไทย)
 ปฐม. บาลี : ปฐมสมโพธิกถา(ภาษาบาลี)
 ปฐม. วิ : ปฐมสมโพธิวิตุถาร
 สุ. วิ. พุ. : สุมงคตวิลาสิณี พุติยภาโค
 อป. : อปทาน พุติยภาโค
 อป.อ.ปรม : อฎจกถาสุส อปทาน ปรมภาโค

 ApA. i. : Apadāna Commentary vol. I
 j. : Jātaka, vol I.

ชินมหานิทาน เล่ม 1 ภาษาบาลี. กรุงเทพฯ:กรมศิลปากร,2530. จัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติในมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบพระสมเด็จเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช 5 ธันวาคม 2530.

“ชินาลงการ” Chattha Saṅgāyanā CD-ROM VERSION 3 from Dhammagiri. (viewed in Thai). Vipassana Research Institute.

อุปวงส์. แปลโดย ปุ้ย แสงฉาย . กรุงเทพฯ:กรมศิลปากร, 2511 . พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในการพระราชทานเพลิงศพ นาง อนุ ทองไข่มุกข์ ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 27 มีนาคม พ.ศ. 2511.

ธมฺมปทฺถุสฺสทฺถาย ญฺญุสฺสทฺถาย. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย,2497.

นิทานกถาพระพุทธประวัติตอนต้น. แปลโดย ธนิต อยู่โพธิ์ . กรุงเทพฯ:กรมศิลปากร, 2536 กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่ เนื่องในมหามงคลสมัยพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาเสมอสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พุทธศักราช 2529 .

ปริมาณุชิตชิโนรส,กรมสมเด็จพระ. **ปฐมสมโพธิกถา(ภาษาไทย)**. กรุงเทพฯ:กรมศิลปากร, 2536.

----- **ปฐมสมโพธิกถา(ภาษาบาลี)**. กรุงเทพฯ:กรมศิลปากร,2537. คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนพิมพ์ประกาศพระเกียรติคุณสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส 9-10 ธันวาคม 2537.

รัตนปัญญาเถระ,พระ. **ชินกาลมาลีปกรณ์** . แปลโดย ศ. ร.ต.อ. แสง มนวิฑูร เปரியู กรุงเทพฯ:กรมศิลปากร, 2517. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในการพระราชทานเพลิงศพ ศ. ร.ต.อ. แสง มนวิฑูร เปரியู ณ ฌาปนกิจสถานคุรุสภา วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร 20 เมษายน 2517.

สัมภารวิมาภ.กรุงเทพฯ : เลียงเชียงจงเจริญ 2503.

ศุมนุคตวิลาสินี ทุตติยาโก.กรุงเทพฯ:มหามกุฏราชวิทยาลัย,2463.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. **วิวัฒนาการวรรณคดีสายพระสุตตันตปิฎก** กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.

สุรพล ชิตฉาโณ,พระมหา. **ปฐมสมโพธิกถา ปริงคที่ 1-7 การตรวจชำระและศึกษาเชิงวิเคราะห์** กรุงเทพฯ: วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, 2542. คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนพิมพ์ประกาศพระเกียรติคุณสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส 9-10 ธันวาคม 2542.

อฏฺฐกถา อปทาน ปจฺมทฺถาย. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2533.

อปทาน ทุตติยาโก. กรุงเทพฯ มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2523.

Apadāna Commentary, vol. I Ed. C.E.Godakumbura. London : Pali Text Society, 1957.

Jātaka, vol I. Ed Fausbell London : Pali Text Society, 1999.

Kern,H. Manual of Indian Buddhism. Delhi : Motilal, 1989.

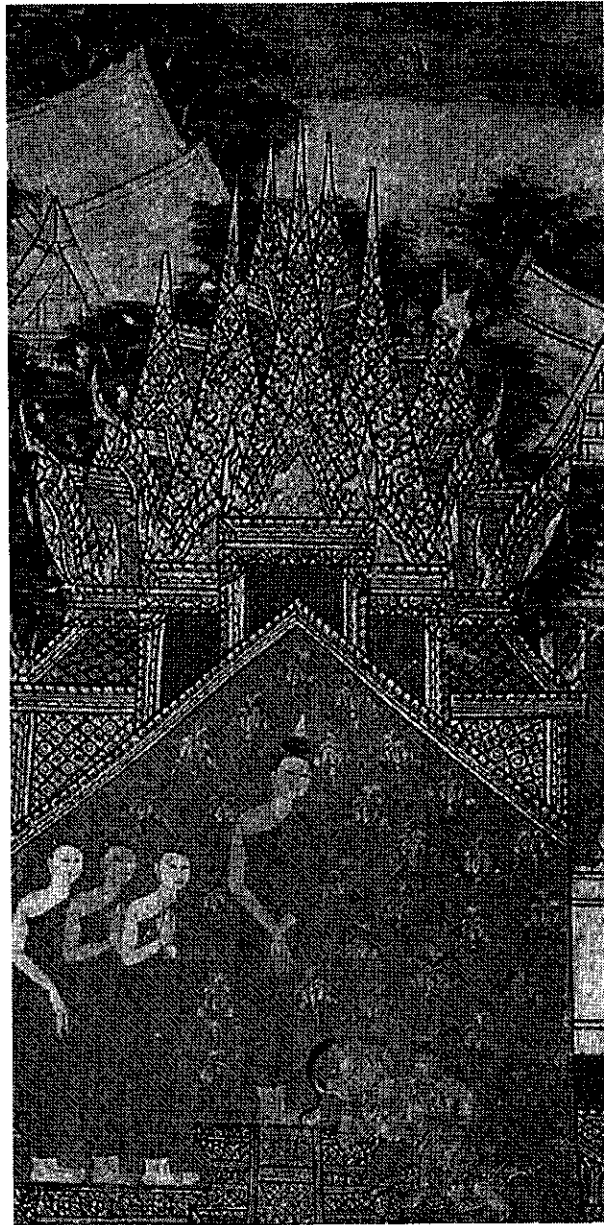
Malalasekera, G.P. **Dictionary of Pāli Propper Names.** London : Pali Text Society, 1974.

๖ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

ภาคผนวก
 ใบลานพิมพ์พิลาปสูตรหน้าที่ 2

โบเสมาเล่าเรื่องพิมพ์พิลาป จากเมืองฟ้าแดดสงยาง

ภาพจิตรกรรมฝาผนังตอนพิมพ์พิลาป ที่วัดคงคาราม จ. ราชบุรี